

I. RÉSZ
A VILÁGHÁBORÚ POLITIKAI ELŐZMÉNYEI

Írta: Dr. HORVÁTH JENŐ

Bismarck diplomáciája.

(1871-1890.)

Európa térképét az 1815-i végzések óta – a független Belgium és a balkán államok megalakulásától eltekintve – csupán 1871-ben érte nagyobb változás, midőn Itália egyesítésével egyidőben Bismarck az egységes Német Birodalmat megalapította, és ez a Német Birodalom Európa legnagyobb hatalmaként helyezkedett el a Rajna és a Visztula folyók között. Az alapító Bismarck, kit az irodalom és a hagyomány a vér és vas emberének ismer, a művészet pedig monumentális szobrokban ábrázol, ettől kezdve szemelláthatólag egész valójában átalakult és támadásból védelembe ment át, sőt haláláig egyre inkább észrevehető volt, hogy a vér és vas, a támadás és alkotás helyét lelkében az aggódó védekezés foglalta el.

Bismarck maga sem titkolta el, hogy félt Franciaországtól, melynek földjén, a versaillesi palota tükörtermében, 1871 január 18-án a porosz-német császárságot kikiáltották; akkor, amidőn Franciaország földjén a németek mint diadalmas ellenség harcoltak a hazájukat védő franciák ellen. Vízíóiban azonban ő sem jutott el addig, hogy sejtette volna királyának lemondását és a porosz-német császárság összeomlását 1918-ban, a német delegátusok megjelenését a versaillesi palota tükörtermében 1919 június 28-án, mikor lehajtott fővel, *fegyveres katonák közt kellett meghallgatniuk és aláírni ok a háborút elvesztő Németország ítéletét.*

Bismarck maga sem titkolta el, hogy félt Franciaországtól, melytől Elzászon kívül a lotaringiai tartományban francia földet is elvett az 1871 május 10-i frankfurti békeszerződésben, mert ebből a magból látta kinőni a francia bosszú, a *revanche* gondolatát, *melyet a francia gyermekkel minden iskolában, a népiskolától az egyetemig, megismertettek és melynek gondolatát vérébe csepegtették.* Vízíóiban azonban ő sem jutott el addig, hogy sejtette volna eljövételét a lotaringiai születésű *Poincaré Raymond*nak, ki gyűlölettel telített nagy nemzetének élén, a világ legnagyobb hatalmaitól támogatva, visszavette nemcsak Lotaringia francia részét, hanem Elzászt is, és Németországot a pusztulás feneketlen örvényébe taszítva, Franciaországot Európa vezető hatalmává tette.

Bismarck lelki egyensúlya nehéz aggodalmi ellenére, melyek saját megvallása szerint sokszor még aludni sem hagyták őt, csupán azért nem ingott meg, mert nyugodt reálpolitikai számításokkal a kellő védelemre is berendezkedett. Bismarck 1871 után az új Német Birodalmat, melynek elhelyezkedése az egész világot érdekelte, Oroszország-

gal és Ausztria-Magyarországgal hozta szövetségi viszonylatba; így jött létre a *három császár szövetsége (Dreikaiserbündnis)*, mely az uralkodók találkozása (Berlin, 1872 szept.) után formális szövetségi szerződéshez is vezetett (Schönbrunn, 1873 június 6. és október 22.). Bismarck voltaképpen az 1815-i *Szent Szövetséget* újította meg, midőn a kontinens három legnagyobb katonai hatalmát egyesítette és őket Franciaország esetleges támadásával szembe állította. Hogy védekezése milyen hatásos volt, azt mi sem mutatta inkább, mint egyrészt az, hogy ezzel a hatalmi kombinációval szemben Franciaország tehetetlenségre volt kárthatva, másrészt pedig, hogy a kontinens ötödik nagyhatalmává alakult egységes Olaszország maga is a három császár felé kezdett orientálódni és így szintén szembe került Franciaországgal, mely minden oldalról elszigetelt hatalommá lett.

Franciaország magára utalva reménytelenül nézett eléje a jövőnek, melyben a *revanche* gondolata csupán melegházi növény maradhatott. Sastekintetével azonban a francia diplomácia már akkor észrevette azt, hogy ha tehetetlenségének alapját Európa hatalmainak Németország mellé sorakozása, és első sorban a *három császár szövetsége* alkotta, úgy a három császár szövetségének szétrobbantása Franciaország előretörésének nyithat kaput. Mivel pedig a három keleti nagyhatalom 1815 óta Lengyelország területén osztozott és lengyel földön kapott közös határokat: úgy Lengyelország feltámasztása e közös határok megszűnését és a három hatalom elválását fogja jelenteni. A lengyel emigránsok ugyan majdnem kizárólag az orosz elnyomás ellen küzdöttek, *a franciák azonban a lengyel elkeseredést Poroszország ellen igyekeztek kiélezní.* Ennek az iránynak lett zászlóvivőjévé *Sienkiewicz* lengyel író is, amíg Franciaország diadala végül az egységes Lengyelország feltámasztását nem jelentette és Németországot kelet felől egy francia-lengyel szövetséggel nem határolta el, mely az 1919-i versaillesi békeszerződés keleti garanciáját alkotta.

Bismarck a *három császár szövetségének* megalkotása után nyugodtabban fogta fel Németország sorsát és most már csak arra törekedett, hogy a szomszédos hatalmaknak - végzettszerűen közel valamennyi hatalom szomszédja volt Németországnak – figyelmét a német határokról elterelje. Franciaországot arra biztatta, hogy foglaljon magának Afrikában annyi területet, amennyit akar, mert jól tudta, hogy minél nagyobb terület foglal el, annál több francia erőt köt le Németországtól távoleső területen. Franciaország a három keleti hatalom szövetségét látva, csakugyan Afrikába vonult és ekkor szerezte meg Északafrikát Algir-Tunisz vonalától a Szaharán keresztül és a guineai partok mentén le a Kongó folyóig, honnan később egy millió néger katonát tudott fegyverbe állítani és a háború befejezése után a német határra dobni. Olaszország szintén Afrikába vonult, hol Keletafrikában Tripolisztól Egyiptom határai mentén, mely Angliának jutott ugyan, de fehér lakosságának nagyrésze olasz volt, Abesszinián, Eritreán és Szomálián keresztül az Indiai-Oceánig jelölte meg az olasz hatalom útját. Ausztria-Magyarország lombard-velencei területeinek elvesztése után a Balkán felé fordult és ebben az irányban szintén Németország támogatásával találkozott. Oroszország ugyanazt a támogatást élvezte ázsiai terjeszkedésében, hol lépésről-lépésre haladva, birtokba vette a turkesztáni

földeket és elérte a perzsa határt; attól keletre a Pamír-fennsíkot és az indiai határt közelítette meg, megbízottai pedig Afganisztánt és Tibetet látogatták; legnagyobb erejét azonban Keletáziában fejtette ki, hol az Amurvidék birtokában Peking és a Csendes-Oceán felé igyekezett, hová egy vasútvonal megépítését is tervbe vette.

Anglia biztatás nélkül is gyarmatügyekkel foglalkozott és az európai kérdésekben érdektelennek mutatta magát, hogy a kontinentális ügyektől távolmaradva, zavartalanul élvezze a tengerek uralmát. Csak midőn Bismarck halála után a Német Birodalom is tengeri és gyarmathatalommá akart lenni és az angolnál újabb, erősebb és gyorsabb csatahajói egymás után futottak ki a német hajógyárakból és vonultak el az angol partok előtt a világtengerek felé: *csak akkor alakult ki az angol-német ellentét, melyben a brit diplomácia mesteri kézzel juttatta eszébe a porosz-német császárságnak Bismarck tanítását és vitte vissza távoli földrészekből a messze kalandozó európai hatalmakat Németország európai határaitra, hol 1914.-ben elemi erővel tört ki azután a vihar, melynek a német hatalom áldozatává lett.*

Ezek a fejlemények alkották azt a széles keretet, melybe a világháborút beágyazták és melynek ismerete nélkül a világháborúra vonatkozó ismereteink is hiányosak maradnának.

Ebben a széles keretben világosan megkülönböztethető Bismarck *védekező politikája*, melynek célja Németország biztonsága volt, amit egyrészt azzal sikerült elérnie, hogy a keleti hatalmakat Németország mellé vonta, másrészt az európai hatalmak figyelmét a német határokról elterelte. Ugyanakkor azonban azt is meg lehet állapítanunk, *hogy a német világhatalmi törekvésektől nyugtalanított Anglia Bismarck sikereinek visszafejlesztésével, a hatalmak figyelmének Európába való visszatérésével, az Európába visszatért hatalmaknak egy németellenes szövetségben való egyesítésével és haderőiknek a német határokon való felállításával igyekezett ellenfelét lefegyverezni és magára nézve ártalmatlanná tenni.*

Bismarck reálpolitikai alapra épített nagy koncepciói után közelebb kell lépünk politikai rendszeréhez és meg kell vizsgálnunk, vajjon e rendszernek nem voltak-e gyöngé oldalai vagy hibái, melyekben a háborúnak okai gyökereztek?

Az európai hatalmak közül egyedül Angliának nem voltak titkos vágyai és területi aspirációi, mert Angliának sem kontinentális területei nem voltak, sem pedig olyanokat szerezni nem törekedett. Franciaország a *revanche* gondolatot iskoláiban ültette el; amíg azok a gyermekek, akik e gondolat szellemében nevelkedve államférfiakká lettek és hatalomra kerültek, hosszú évtizedeknek kellett eltelniök. Olaszország fájdalmasan tekintett ugyan Trentino és Trieszt felé, érdekei azonban Bécs felé terelték és Viktor Emánuel király 1873 szeptemberben maga látogatott el Bécsbe, hogy Ausztria-Magyarország jóindulatát a maga részére biztosítsa.

Bizonytalanak csupán a Balkán-félszigeten mutatkozott a helyzet, hol a török hatalmat kétszáz év óta beteg embernek tekintették, akinek gyengülő kezéből egymás

után siklottak ki tartományai és alakultak meg a független Görögország, a hűbéres Montenegró, Szerbia és Románia fejedelemségek. Az átalakulás iránt különösen két hatalom mutatott érdeklődést, amelyek közül *Ausztria-Magyarország* a dalmát partoktól a délkeleti Kárpátokig Törökország szomszédja volt, míg a román terület mögött *Oroszország* foglalt állást. A félsziget esetleges változásai e két hatalmat semmi esetre sem hagyhatták hidegen, amint nem tették azt két évszázad óta, mióta mindkét hatalom a Balkán felé terjeszkedett.

Magatartás tekintetében azonban Ausztria-Magyarország és Oroszország kormányai lényegesen eltértek egymástól. Előbbi a *lassú változás* mellett foglalt állást és míg a rázkódások elkerülése érdekében a török státuszkvó fenntartása mellett 1815 óta változatlanul kitartott, csupán a török uralom alatt élő népek értelmi és gazdasági fejlődése előtt nyitott szabad utat; Oroszország viszont politikája súlypontját a *politikai felszabadításban* helyezte el, mi csak *háború által* volt elérhető. A török kormány ugyan nem zárkózott el az elől, hogy az egyes balkáni egyházaknak függetlenséget adjon, de figyelmen kívül hagyta, hogy a keleti népeknél az egyházi önkormányzat a nemzeti önrendelkezéshez vezető út, melyen idegen hatalmak szekere is begördülhet. A balkáni szláv népek és a balkáni orosz egyházak pedig az orosz cár felé tekintettek, kit a konstantinápolyi patriárcha világi kardjának tartottak és aki maga is epedve nézett a bizánci császároknak mecsetté alakított székesegyháza, a Hagia Sophia és Konstantinápoly felé, melyet az oroszok Carigrádnak, császárvárosnak hívtak és melynek császári trónjára Oroszország császára tartott számot.

Míg a *hivatalos* Oroszország India és Kína felé járt, Ignatjev gróf, orosz követ konstantinápolyi állomáshelyén annál nagyobb szeretettel szötte a *nem hivatalos* Oroszország terveit a szlávok egyesítése, Konstantinápoly megszerzése és a Földközi-tengerhez vezető út megszerzése iránt. Ő volt az, ki 1866 óta fáradhatlanul a balkáni keresztény államoknak egy törökellenes és oroszbarát szövetségben való egyesítésén fáradozott és aki 1870-ben a bolgár "egyház megalkotásával a balkáni szláv nemzetek számát is megszorította. Ő volt az, aki az 1875-ben kitört hercegovinál felkelést, melyet Szerbia és Montenegró is védelmökbe vettek, 1876-ban szerb-török háborúvá fejlesztette. A beteg ember észrevette a hirtelen támadt veszedelmet és Oszmán pasa oly nagy erővel nyomult előre a belgrádi országúton, hogy *Obrenovics Milán* szerb fejedelem, kinek felesége (Kecsko Natália) és fővezére (Csernajev tábornok) oroszok voltak, a legnagyobb bajba került. Az utolsó pillanatban Ignatjev gróf mentette meg: 1876 október 30-án ultimátummal fenyegette meg a szultánt, ki erre november i-én Szerbiával fegyverszünetet kötött Montenegró azonban nem tette le a fegyvert és Gorcsakov herceg orosz kancellár ezen a résen át küldötte az orosz csapatokat a török ellen, mi az 1877-78 orosz-török háborút vonta maga után

Jól tudván azt, hogy Ausztria-Magyarország a balkáni kérdésben szintén érdekelt hatalom, az 1877 január 15-i budapesti egyezményben Bosznia-Hercegovina árán *Andrássy Gyula* gróf közös külügyminisztert semlegességre bírta, mit a bécsi katonai körök szívesen

fogadtak, mert ebben Dalmáciának kelet felé való kikerekítését látták és az olasz birtokok elvesztése után kárpótlásnak tekintették. Az egyezmény mindenesetre lehetővé tette azt, hogy Ausztria-Magyarország a nyugatbalkáni partvidék birtokában *Albánián és Macedónián át Szalonikiban lássa és keresse azt a végső pontot, melyet Oroszország a maga részére a keletbalkáni területen át haladva Konstantinápolyban talált meg.* Andrassy azonban nem gondolt arra, hogy a Balkánon terjeszkedő politikát kezdeményezzen, amitől egyébként a magyar kormány határozott formában idegenkedett is. A napfényre került okmányok világánál nem nehéz megállapítanunk, hogy *Andrassy állásfoglalása inkább passzív* volt tekinthető, míg Oroszország *lendülettel vetette magát arra az útra, melyet Ignatjev gróf oly gondos körültekintéssel előkészített.*

Bratianu János román miniszterelnök 1876 december 5-én a bukaresti orosz konzulátuson minisztértársainak tudta nélkül titkos megegyezésre lépett *Nelidov* orosz megbízottal és hozzájárult az orosz csapatok átvonulásához. Az oroszok a szerződés birtokában Románián és bolgár földön át vonultak Konstantinápoly felé. Hogy azonban az odavezető utat a jövőre is biztosítsák, az orosz igazgatás alá vett bolgár földből egy hatalmas, de mindenben Oroszországtól függő Bolgárországot alakítottak, Romániát pedig Besszarábiától fosztották meg, hogy az Aldunát elérve megrövidítsék az utat Oroszország és Konstantinápoly között.

Amíg Andrassy a Bosznia-Hercegovinára nyert ígéret ellenében is meg akarta várni, hogy a két tartomány megszállására európai felhatalmazást kapjon, addig Ignatjev gróf 1878 március 3-án San-Stefanóban Törökországgal békét kötött, mert Konstantinápoly birtokbavételét angol hadihajók megjelenése gátolta meg. A brit és az osztrák-magyar kormányok tehát együtt foglaltak állást Oroszország hatalmi tervei ellen és azt kívánták, hogy az orosz és török megbízottak között a Konstantinápoly külvárosában megkötött egyoldalú szerződést jóváhagyás végett az európai hatalmak elé vigyék. Tekintettel arra, hogy a tiltakozó két hatalom közül Anglia kontinentális ügyekben érdektelennek mutatkozott, ez alig jelentett mást, minthogy a san-stefanói szerződés felülvizsgálatában Andrassy gróf kifogásai fognak érvényesülni. Utóbbi azonban bölcs mérséklettel semmi egyebet nem kívánt, *mint a neki felajánlott Bosznia-Hercegovina birtokbavételére adandó mandátumot,* a hozzá folyamodó Szerbia részére pedig, melyet Bulgária megnövelése kétségbeejtett, Nis és Vránja visszatérítését. Szerbián kívül akkor már Montenegró és Románia is Bécs felé tekintettek, előbbi partjai védelmét, utóbbi pedig Besszarábia visszaszerzését remélvén Andrassytól.

Így ült össze az 1878-i berlini kongresszus, melyen a hatalmak a san-stefanói egyoldalú szerződést átvizsgálták és azt átalakítva új kiadásban tették közzé. Az így létrejött *berlini szerződés* a balkáni kérdést az orosz tervek félretolásával szabályozta: elismerte Szerbia és Románia függetlenségét, körülnyeste a bulgáriai orosz kormányzóság határait, megnövelte Görögország, Montenegró és Szerbia területét, Boszniát és Hercegovinát pedig Ausztria-Magyarországnak engedte át.

Oroszország nem azokért a változásokért haragudott meg, amelyek Konstantinápoly

birtokától eltávolították, hanem *haragját Bécs ellen fordította, honnan terveit meghiúsították és azután Berlin ellen, honnan Bismarck mint a kongresszus házigazdája Bécsnek ségédkezett.* A német kancellár megkísérelte ugyan a közeledést, II. Sándor cár azonban 1879-ben bejelentett berlini látogatását visszavonta és ezzel nyilvánvalóvá lett, hogy Németország csupán Ausztria-Magyarország szövetségére számíthat. Két hónappal a cár tüntető lemondása után, 1879 augusztusában, megtörtént a gasteini találkozás Vilmos és Ferencz József császárok, Bismarck herceg és Andrassy Gyula között, annak eredményeként pedig 1879 október 7-én aláírták a *bécsi szerződést*, melyben a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország az esetleges orosz támadás ellen egymásnak védelmet és katonai támogatást ígértek (a «két hatalom szerződése», németül *Zweibund*). *Ez a szövetségi viszonylat tette lehetővé a sikeres védekezést az orosz támadás ellen a világháború folyamán*, melyben a keleti arcvonaltól a Keleti-tengertől a Földközi-tengerig ezen a szövetségen épült fel. Magát a szövetséget 1918 október 26-án a megalkotó Andrassy fia, ifjabb Andrassy Gyula gróf, Ausztria-Magyarország utolsó közös külügyminisztere bontotta fel.

Oroszország elszakadása és nyílt szembehelyezkedése a *három császár szövetségének* felbomlását jelentette. Bismarck elveszítette Oroszországot és meg kellett elégednie Ausztria-Magyarország szövetségével, melynek orosz támadás esetén a Német Birodalom támogatására szüksége volt.

Andrassy a szerződésben életének egyik legnagyobb alkotását látta és annak aláírása után visszavonult. Hazáját az orosz megszállás veszedelmétől, melynek 1849-ben szemtanuja volt, mindenesetre a *Zweibund* mentette meg.

Bismarckot azonban a *Dreikaiserbündnis* felbomlásával súlyos vereség érte és aggodalmi jelentékenyen megnövekedtek. A bécsi szerződésével még titokban volt és a kancelláriák mélyén pihent, mi lehetővé tette, hogy Oroszországhoz közeledjék és 1881 június 18-án a három császár ismét szövetségre lépett, amit 1884 március 27-én még egyszer meghosszabbítottak. Midőn azonban a bolgár fejedelmi trón betöltése körül az osztrák-orosz ellentét kiújult, Bismarck 1887 június 18-án *Suvalov* gróf orosz nagykövettel külön szerződésre lépett, *mellyel Ausztria-Magyarország tudta nélkül és annak hátában*, tehát az osztrák-orosz ellentétől függetlenül (innen *Rückversicherungsvertrag*) igyekezett Németországot biztosítani. A szerződés Bulgáriát, melynek trónjára *Koburg Ferdinánd* személyében osztrákbarát fejedelem került, orosz érdekkörbe utalta át. Csakhamar kiderült azonban, hogy Bismarcknak nem sikerült magát az osztrák-orosz ellentétől teljesen és végleg függetlenítenie. Oroszország a berlini szerződés ellen fegyverkezni kezdett és a döntő pillanatban Bismarck az 1881-i és 1887-i szerződéseket elejtve, az 1879-i szerződésével után nyúlt, melyet 1888 február 3-án nyilvánosságra hozott.

Oroszország a *Zweibund* ellen gyengének bizonyult és visszavonult, de Bismarck is elszorult szívvel látta, mint vágta ketté az egykor toronymagas porosz-orosz barátságot III. Sándor cár haragja és *mint született meg ebből a haragból 1888 december 12-én*

az első francia-orosz államkölcson, 1890 augusztus 22-én az első francia-orosz szövetség-levél Ribot francia miniszterelnök és Mohrenheim báró párizsi orosz nagykövet között, 1891 július 23-án a francia flotta krönstadti látogatása, hol a cár fedetten fővel hallgatta végig a «Marseillaise-t, 1892-ben a francia-orosz szövetség (olaszul Duplice), végül 1893-ban az orosz flotta touloni látogatása.

Németországnak ettől kezdve a két arcvonalon való háborúra (németül *Zweifrontkrieg*) kellett készülnie és ennek a szükségletnek megfelelően dolgozta ki Moltke Hellmuth vezérkari főnök a két arcvonal háborújának tervét, amely szerint a német hadseregnek először a technikailag fejlettebb és veszedelmesebb francia ellenséggel kellett leszámolnia és Franciaország legyűrése után Oroszország ellen kellett vonulnia. Németország katasztrófáját az okozta, hogy a vezérkar Anglia belépése után nem módosította Moltke haditervét.

Bismarck idejében Moltke haditerve még mindenestre jónak volt tekinthető. Annál inkább, mert a kancellár Itália bevonásával új fedezetről is gondoskodott.

Bismarck ugyanis a *Zweibund* útján a keleti fronton elvállalt lekötöttségtől a nyugati erő kifejtés gyengülését féltette és kapóra jött neki az, hogy Olaszország Tunisz francia megszállását 1881-ben nemzeti szerencsétlenségnek tartotta. Igaz, hogy a trentinói kérdés miatt Bécs és Róma között a viszony annyira elhidegült, hogy a tiroli határ két oldalán 1880-ban már ellenséges csapatok vonultak fel és az osztrák-olasz háború veszedelmét csak Bismarck közvetítése hártotta el, Umberto király azonban a királynét, a miniszterelnököt és a külügyminisztert maga mellé véve maga utazott Bécsbe, míg ugyanakkor *Sonnino Sidney* a kamarában a *Zweibund* hatalmaihoz való csatlakozást Itália létfeltételének nyilvánította. Igaz, hogy 1915-ben mint külügyminiszter, ugyanaz a Sonnino bontotta fel a *hármasszövetséget*, 1881-ben azonban az követelte annak létrejöttét, ami 1882 május 20-án Bécsben meg is történt.

A *hármasszövetség* (németül *Dreibund*, franciául *Triple Alliance*, olaszul *Triplice*) tulajdonképpen két szövetségi viszonylatból állott. A német-osztrák-magyar *Zweibund* Oroszország, a német-olasz szövetség Franciaország ellen nyújtott fedezetet; Ausztria-Magyarország és Olaszország között a szövetségi huzal Berlingen vezetett keresztül, *ami a hármasszövetségnek mindvégig gyengéje maradt és végül is bomlását idézte elő.*

Bismarck csakhamar észrevette, hogy a *Dreibund* nem volt egyenlő értékű a *Dreikaiserbundnissel*; ezért a *hármasszövetség* továbbépítésével foglalkozott, amit két különböző úton vélt elérhetőnek. Először a nyugati államok támogatását szorgalmazta és így szerezte meg 1887-ben Anglia és Spanyolország erkölcsi támogatását, ami Franciaországot Nyugateurópában még jobban elszigetelte és arra bírta, hogy reményeit a cári Oroszországban helyezze el. Ugyanakkor a Balkán félszigeten nem zárkozott el azoktól a helyi jellegű kívánalmaktól, amelyeket olasz és orosz részről támasztottak, mert azoknak elismerésétől Németország helyzetének megerősítését remélte.

Olaszország ugyanis a *hármasszövetség* első megújításakor 1887-ben Albániában, Oroszország pedig ugyanakkor az orosz-német *Rückversicherungsvertrag*ban Bulgáriában

kiváltságos helyzetet követeltek magoknak. Ez a kiváltságos helyzet azonban mindkél területen Ausztria-Magyarország előnyös helyzetét gyengítette, mert a berlini kongresszus Ausztria-Magyarország balkáni túlsúlyát eredményezte. Bismarck tehát egy titkos szerződésben bocsátotta vissza Oroszországot, Bécsben tett erélyes, közel ultimátumszenl fellépésével pedig Olaszországot vezette be a Balkán-félszigetre. *Azt az utat tehát, melyet 1878-ban maga nyitott meg Ausztria-Magyarország előtt Szaloniki felé, 1887-ben map szükítette meg az által, hogy Albániában Olaszország, Bulgáriában pedig Oroszország érdeke, előtt utat nyitott. A kísérlet azért volt veszélyesnek tekinthető, mert egyrészt ismét felkeltetik és ébren tartotta Róma és Bécs, Bécs és Pétervár ellentétét, másrészt pedig abban az esetben ha Róma és Pétervár valamikor, amint 1915-ben történt, közös szövetségben egyesülnek, úgy a közös szövetség Ausztria-Magyarország ellen a Balkán-félszigetet választhatta harcterül. Sohasem szabad elfelednünk, hogy 1918 őszén Szaloniki felől nyomultak az ellenséges csapatok magyar területre.*

Bismarck 1887-ben még maga is lehetetlennek tartotta volna Róma és Pétervár szövetségét Bécs és Budapest kormányai ellen. Annál kevésbé, mert Bulgária trónján Koburg Ferdinánd személyében német herceg ült; Szerbia királya, Obrenovics Milán, Ferencz József védelmét kérte a bolgárok ellen, kiknek támadó csapataitól 1886-ban az osztrák-magyar ultimátum mentette meg; végül Hohenzollern Károly román király, telivér németbarát politikája minden kétséget kizárt Románia politikáját illetőleg.

Bármint álljon is a dolog, 18JI óta Bismarck minden lépése defenzív természetű volt és háborús szándékkal még ellenségei sem vádolhatták. Ha politikája minden aggodása ellenén sem volt szerencsésnek mondható, az kétségen felül áll, hogy a támadó szándék annak minden ízéből hiányzott. A napfényre került okmányok mindennél fényesebben bebizonyították, hogy a kancellár az európai béke fenntartását a Német Birodalom létérdekének tartotta és az angol történetírás ma már hátsó gondolat nélkül lándzsát tör a mellett, hogy a háború okaiból Bismarck háborús szándékai mint nemlétezők hiányzanak.

A német világpolitika és Anglia elszigetelése.

(1890-1901.)

Sokan abban az ellentétben vélik megtalálni a háború okait, amelyben Bismarck védekező és II. Vilmos terjeszkedő politikája állottak, de a kérdés mélyére nem hatolva elfelejtik azt, *hogy a napfényre került okmányok Németország háborús szándékait nem igazolják.* II. Vilmos császárt ez okmányok a háborús szándék alól sokkal nagyobb mértékben feloldják, amint az első pillanatban gondolható; s ha minden politikai akciójából háborús rezgések származtak, úgy egyéni temperamentuma ellenére semmi akadály nincs annak, hogy e rezgéseknél azokat a tárgyi motívumokat is megkeressük, amelyek a háborús rezgéseket adták és amelyek a német diplomáciát nem kedvező, sőt igen kedvezőtlen színbe állítják ugyan, de alapjában nem háborús szervezetnek mutatják be.

Amidőn Vilmos császár Bismarckot 1890-ben elbocsátotta, semmivel sem tett többet, mint amit hasonló fiatal uralkodók tenni szoktak, kik az öregek tanácsait szürkéknek, aggodalmaikat fölöslegeseznek tartják: *nagyobb baj volt az, hogy a következő kancellárok tanácsadás helyett csupán utasításokat fogadtak el, mert egyedül a császárnak voltak felelősek.* Azért sem lehet Vilmos császárt felelőssé tenni, hogy Bismarck oroszbarát szövetségét, amely titkos volt és osztrákellenes háttérrel mutatott, elejtette: *az igazi baj abban rejlett, hogy e szövetség pótlásáról semmiféle formában nem gondoskodtak,* pedig Oroszországnak csak Franciaországgal vagy csak Németországgal lehetett benső, közös védelemre kész szövetsége. A hajóépítésből, ami Vilmos császár angol vérét megmozgatta, talán soha sem lett volna háború, ha reálpolitikai sikerekkel megelégszik, a brit felsőség, vagy szelídebben szólva, tengeri elsőbbség tényével megalkuszik: *a baj abban rejlett, hogy a tengerek uralma tényleg Anglia kezében volt, amiben Németországnál nagyobb hatalmak megnyugodtak, és kárörvendve nézték, mint bont zászlót egy ideálpolitikai kísérlet, mely a fehér vitorlára eső napfénytől nem veszi észre azt, hogy nincsen egyedül és hogy csillogó hajói a tenger fenekére fognak kerülni,* ami Scapa Flow-nál 1920-ban szószerint valóra vált.

Vilmos császár koncepciói líjak, szokatlanok és nagyszabásúak voltak, amelyek sokszor bombaként hatottak a nélkül, hogy a lehulló bombának pusztító töltései lettek volna; háborúsaknak látszottak a nélkül, hogy hadüzenet követte volna őket; magasan szárnyaló eszményekből fakadtak és éppen ezért nélkülözték a reálpolitikai hasznot és sikert, *ellenben kihívták a védekezést és előkészítették az annyiszor meglepett ellenséges hatalmak háborús szervezkedését és fegyveres támadását.*

Időrendi sorrendben a német világpolitika (németül *Weltpolitik*) zászlóbontását nem a flottaprogramokban, hanem abban kell keresnünk, hogy Németország nehéz kontinentális helyzetét elfelejtve és kontinentális problémáit (francia és orosz viszonylat) megoldatlanul hagyva, sőt nemlétezőnek tekintve, *politikájának súlypontját 1895-ben hatalmas lendülettel Keletáziába helyezte át.*

Nagy tévedés volna úgy vélnünk, hogy ennek az áthelyezésnek nem voltak alapjai, mert a világhatalmak figyelme akkor mindenünnen Ázsia felé terelődött, hol az Indiai- és Csendes-Oceánok eljövő nagy kérdések harctereivé készültek alakulni. Oda igyekezett Oroszország, melynek vasútjai Peking és India felé már épülőfélben voltak. Oda igyekezett Franciaország, mely Nyugat-Afrikából lázasan kereste az utat a Vörös-tenger felé. Oda igyekezett Németország, mely a 80-as évek vége óta egy berlin-bagdadi vasút megépítésén fáradozott. És oda igyekezett Amerika, is, melynek Kelet-Ázsiában kiterjedt érdekeltségei voltak.

Fz volt a helyzet, mikor 1895 tavaszán, midőn a japán-kínai háború befejezéséhez közeledett, a Sárga-tengeren orosz, német és francia hadihajók verődtek össze és a hirtelen kialakult *hármasszövetség* a győztes Japánt győzelme gyümölcsétől megfosztani törekedett. Japán engedett, kínai zsákmányát azonban 1897-98-ban a három hatalom egymás között osztotta szét. Németország Kiaucsaut szerezte meg és Shantung tartományra tartott számot; Franciaország Indokína felől jött és Délkínában keresett gyarmatokat;

Oroszország Szibériából tolta előre csapatait és birtokba vette Liaotang-félszigetet, hol Port-Arthurnál végre meleg tengerhez ért.

Angliára nézve súlyosabbá tette a helyzetet, hogy India körül és Indiát célpontul véve ugyanez a három hatalom sorakozott fel. *Oroszország* a Pamir-fennsíkon elérte az angol határőrök vonalát és sokan már a közeljövőben valóra válni vélték az indiai bevonulást; *Franciaország* keleti szárnya Indokínában állott, a nyugati pedig az atlanti partok felől közeledett a Felső-Nilus és a Szuezi-csatorna felé; *Németország* a bagdadi vasút megépítésén fáradozott és Vilmos császár 1898 november 9-én Szaladin szultán damaszkusi sírjánál 300 millió mohamedánnak kínált szövetséget, mi a mohamedán Perzsián keresztül India mohamedánjainak küldött üzenet volt.

Angliára nézve az aggodalmak súlypontját mindezek ellenére is Európában kell keresnünk, mert Francia-, Német- és Oroszország végeredményben európai hatalmak voltak, e három nagyhatalom szövetsége pedig Angliának a kontinensről való teljes kiszorítását eredményezhette.

Napoleon kontinentális blokádjának legszomorúbb napjai látszottak visszatérni, melyben egyelőre csak azt kellett eldönteni, hogy a blokádot ki fogja magára vállalni. Oroszország egész erejével Ázsiába költözött át és az európai kontinenst másodrendű szintérmek tekintette. Már 1897-ben megegyezett *Goluchowsky* gróf közös külügyminiszterrel aziránt, hogy a keletbalkáni útvonal hallgatagon orosz érdekkör maradjon, ami egyébként nem jelentett mást, minthogy az 1887-i német-orosz titkos szerződést Ausztriával sikerült elismertetnie. Mivel ugyanakkor *Bülow* gróf római német követ összekötése útján (*Goluchowsky*val együtt voltak bukaresti követek) Bécs 1897-ben Olaszország albániai érdekeltségét is elismerte, *Goluchowsky* diplomáciai ballépése a kettős monarchia jövőjére katasztrofálisnak volt tekinthető. A katasztrófát egyedül Oroszország érdektelensége hártotta el. Az orosz kormány az 1897-i egyezmény birtokában Mandsuria felé igyekezett és Miklós cár csupán ennek hátvédül, ekkor bocsátotta ki körlevelét az általános lefegyverzés iránt, mire a kormányok és jogászaik a hágói békekonferencia előkészületeiben mélyedtek el. Franciaország orosz szövetségéhez szabta magát és annak távolléte alatt oly tartózkodó volt, hogy még Vilmos császárnak 1899 július 6-án az *Iphigénie* csatahajón tett látogatását sem viszonzta.

Egyedül Németország vehette volna tehát át a kontinentális szövetség irányítását: az a Németország, mely délnyugati Afrikában a délafrikai angolokat tartotta sakkban, és amely Keletafrikából, Bagdad és Kiaucsau felől India felé vonulhatott. Németország azonban nem volt angolelles hatalom; Vilmos császár pedig egyenesen angolbarátnak volt tekinthető.

Chamberlain József angol gyarmatügyi miniszter tehát egészen logikusan gondolkodott akkor, midőn ennek az angolelles vizekre tévedt Németországnak 1898-ban egyenesen szövetséget kínált, amelyben Anglia részére hátvédül az Egyesült Államokat választotta. Kétségtelen, hogy az angolszász világhatalmak és Németország szövetsége az egész világot átalakította volna. Leszámolt volna Oroszország világhatalmával és hosszú

hallgatásra intette volna Franciaországot. A német császár azonban a szabadságeszme vértanuját látta Krüger Pál transzváli elnökben és a szövetségi tárgyalások idején tünnetőleg a boerok mellett foglalt állást, kik Angliával harcban állottak.

A Krügerrel fenntartott Összeköttetés, a német hadihajók tüntető délafrikai tartózkodása végig sértette a brit nemzet önérzetét. Annál inkább, mert Anglia Krüger államával röviddel azután nyílt háborúba került és Németország Anglia ellenségének szövetségese színében állott a világ előtt.

Anglia elszigetelve, elhagyatva és megalázva, biztonságában fenyegetve érezte magát. Vele szemben egy új tengeri és világhatalom alakult, mely az ő szövetségére nem látszott reflektálni.

VII. Edvárd angol király diplomáciája. Németország elszigetelése.

(1901-1910.)

Ritkán lépett még uralkodó trónra oly nehéz helyzetben, mint VII. Edvárd angol király 1901 januárban. De az is kétségtelen, hogy uralkodó ritkán oldott meg nagyobb feladatokat oly könnyen és oly sikeresen, mint VII. Edvárd tette, kit a történelem már is Anglia legnagyobb királyai közé sorozott és kinek alakját a további kutatások talán még nagyobbá fogják tenni.

Amidőn VII. Edvárd király 1901-ben trónra lépett, Anglia magábanálló, elszigetelt hatalom volt; amidőn 1910-ben meghalt, az egész világ Anglia mögött sorakozott, *az elszigetelt hatalom pedig Németország volt.*

Felvethetné ugyan valaki, hogy ezt az eredményt VII. Edvárdnak az európai státuszkvó megváltozásával sikerült elérnie, de ugyanakkor elfelejti, hogy az európai státuszkvót VII. Edvárd idejében csupán annyiban érte változás, hogy a Német Birodalommal szövetséges Ausztria-Magyarország Bosznia-Hercegovina területével gyarapodott. Bármit követelt is a németellenes propaganda, VII. Edvárd erős kezekkel fogta össze sok szövetségeseinek gyeplőit és a békét nemcsak mindvégig megőrizte, hanem unokaöccsét, II. Vilmos német császárt háború nélkül is elszigetelte és az egész világgal szembeállította.

Trónralépése után még nem adta fel a reményt egy angol-német szövetség megkötése iránt, de amint az gyors ütemben halványulni kezdett, felkészült a szövetségi hálózat kiépítésére *Németország nélkül és – Németország ellen.*

Mindenekelőtt az északamerikai Unióval egyezett meg és 1901-ben átengedte neki a Panama-csatorna megépítésének és ellenőrzésének korlátlan jogát. Hogy ez Amerikára nézve mit jelentett, azt röviden azzal jellemezhetjük, hogy a Panama-csatorna birtoka egyrészt a Panamához vezető útnak, másrészt az amerikai partvidékeknek és vizeknek hegemoniáját jelentette. *Az Unió az engedményért csupán azzal az ígérettel fizetett, hogy Angliát háború esetén meg fogja segíteni és ez az Ígéret a világháborúban valóra vált. Az Unió tehát a világháború első percétől kezdve nem volt semleges, a háború sorsát pedig az ő*

katonai beavatkozása döntötte el. A német diplomácia nem ismerte fel a való helyzetet és Amerikát illetőleg mindvégig .tájékozatlan maradt.

A brit diplomácia viszont az 1901-ben létrejött angolszász világszövetséget azonnal munkába állította. Már 1902-ben alátámasztotta vele Japánt (1902 január 31-i angol-japán szövetség) és Oroszország ellen tolta előre, melynek csapatai Port-Arthur után Mandsuriát is megszállták és új szövetségesét felfegyverezve, Oroszországnak hadat üzent. A keletázsiai hármasszövetség egyszerre gyöngének bizonyult. Franciaország távol érezte magát az eseményektől; Németország elmulasztotta egész erejét Oroszország rendelkezésére bocsátani, miáltal Oroszország a Sárga-tenger birtokába került volna és erői hosszú, időre lekötve maradtak volna; Oroszországot pedig döntő vereség érte és megvert csapatai rendetlenül özönlöttek vissza Európába, hol 1905-ben kitört az első orosz forradalom.

A brit diplomácia ekkor már mérföldes csizmákkal haladt előre és amint az első orosz vereség hírei 1904 tavaszán megérkeztek, sietett a megvert Oroszország szövetségét, a szárnyaszegett Franciaországot szövetségébe vonni. így jött létre az 1904 április 8-i angol-francia *entente cordiale*, melyben Franciaország az általa követelt Egyiptomot Angliának engedte át és ezzel örök időkre lemondott India megtámadásáról, maga pedig Marokkó megszerzésére nyert angol ígéretet. Anglia sikerét nagyban megnövelte az, hogy amíg Egyiptom tényleg angol kézben volt, addig Marokkó függetlenségét az 1880-i madridi szerződésben Európa hatalmai garantálták.

Németország nem sejtette, hogy a keletázsiai harctéren tulajdonképen őt érte vereség; ez azonban csakhamar kiderült akkor, midőn Vilmos császár 1905 március 31-én Tangerben partra lépve, arról biztosította Marokkó szultánját, hogy a madridi szerződésben biztosított függetlenségét tiszteletben fogja tartani. Bülow gróf német kancellár április 12-i kör jegyzékében értesítette a hatalmakat, hogy mivel az 1904 április 8-i angol-francia egyezményt Németországgal nem közölték, a német kormány a madridi szerződéshez tartja magát. *Delcassé* francia külügyminiszter a francia kabinet június 6-i ülésén hadüzenetet javasolt, de szavait kínos csend követte és másnap le kellett mondania. Ezek után az 1906 elején összeült algecirasi konferencia fenntartotta ugyan a madridi szerződés érvényességét, Németország képviselőjével azonban csak Goluchowsky delegátusa szavazott együtt. Ekkor nyerte Ausztria-Magyarország «a hú szekundáns» elnevezést és ettől kezdve látták benne Németország eszközt, amely ellen később a támadás pergőtüze megindult.

Az algecirasi mérkőzés Ausztria-Magyarországra nézve két meglepetéssel szolgált. Az az Itália, melynek Goluchowsky gróf Albániában engedett érvényesülést és mely a *hármasszövetségnek* 1882 óta változatlanul tagja volt, Franciaországgal szavazott; de ugyanígy tett az az Oroszország is, melynek Goluchowsky gróf a keleti Balkánon engedett érvényesülést és amely 1903 óta osztrák-magyar szövetségben igyekezett a macedóniai bolgár-szerb-görög-török fajháborúban rendet teremteni.

Még ennél is többet jelentett az, hogy ez az Oroszország egész haderejével az európai

színtérre vonult vissza és Keletáziából hazaszállított csapatai a német és osztrák-magyar határok mentén foglaltak állást; hogy delegátusa Németország és Ausztria-Magyarország ellen szavazott az algecirasi konferencián; hogy tehát ezen a konferencián az a négy nagyhatalom szavazott a Zweibund nagyhatalmai ellen, amelyek ez utóbbiakkal később a világháborúban megmérkőztek.

Mindent összevéve, Oroszország visszatérése óta Európa hatalmai elsősorban ismét európai kérdésekkel foglalkoztak és ezzel VII. Edvárdnak sikerült a bismarcki politika legnagyobb eredményeit megsemmisítenie.

*

Hogy ezek az európai kérdések mik voltak, azt a németellenes propaganda egész meztelenségökben feltárta már akkor, mikor leheletszerűen megérezte azt, hogy a világpolitika csavarjai Berlin ellen fordulnak. Meglepő ma olvasni az angol *National Review* 1901 novemberi számában az *ABC* álnév alá rejtőző szerző cikkét a brit külpolitikáról, amelyben Angliát katonai szövetségek megkötésére és Európa felosztására szólította fel azon az alapon, amint az a párisi békeszerződésekben valóra vált. Ebben a cikkben olvasunk először egy olasz-orosz együttműködésről Ausztria-Magyarország ellen, valamint arról, hogy Ausztria-Magyarország olasz területeit Itáliának, szláv területeit Oroszországnak kellene átengedni.

A latin-szláv propaganda tehát Angliától kért támogatást az európai státuszkvó felforgatásához és ezt kapta meg az 1905 végén hatalomra lépő liberális kormány külügyminiszterétől, *Grey Edvárdtól*, ki tanácsadójaként *Cambon Pál* francia nagykövetet választotta és a macedóniai osztrák-magyar-orosz reformakciót megszüntetve, Oroszországot a keleteurópai kérdésekben szabad kézzel ajándékozta meg. *Izvolszkij* orosz külügyminiszter a szabadabbá tett kézzel a Balkánon át kereste a Földközi-tengerhez vezető utat és ezzel Bécset a tájékozatlanság ködébe taszította. Ez bírta rá *Aehrenthal* báró közös külügyminisztert, hogy röviddel VII. Edvárd és II. Miklós cár 1908 nyári találkozója után, mikor Oroszország az angol-francia kettős szövetséget hármassá bővítette ki (franciául *Triple Entente*), a boszniai annexió kimondásával Oroszországot színvallásra kényszerítse, mi neki fényesen sikerült is. Oroszország mozgósított és késznek mutatkozott a Bosznia-Hercegovinát követelő Szerbia oldalán Ausztria-Magyarországot megtámadni.

A háborút egyedül az hájította el, hogy egyrészt Németország a kettős monarchia oldalára állott és Oroszország a *Zweibund* hatalmaival háborúba került volna, másrészt Franciaországnak nem volt kedve ahhoz, hogy tőle távoleső balkáni kérdések miatt Németországgal háborúba keveredjék.

Az orosz elhatározást e szerint Németország óvása és Franciaország idegenkedése fegyverezték le. Anglia nem lépett közbe bátorítólag és ezzel az akkorddal hunyta le szemeit VII. Edvárd király, *kinek sikerült Németországot ugyanazon elszigetelt helyzetbe taszítania, melyből Anglia kimenekült.*

A háború diplomáciai előkészítése.

(1911-1914.)

VII. Edvárd halálával azonban aláhanyatlott a kéz, mely az európai hatalmak gyepelőit oly ügyesen és erősen egybefogta, és ha semmi egyéb nem, már az is eléggé jellemelné az angol vezetés békés természetét, hogy a háború VII. Edvárd életében nem tudott kitörni, halála után pedig nyomban kitört.

A háború előkészítésében a döntő fordulat abban állapítható meg, hogy az európai diplomácia vezetése VII. Edvárd halála után, Grey Edvárd gyöngé kezéből Franciaországba költözött át, oda költözvén Izvolszkij is, hogy a párizsi orosz nagykövetségről igyekezék a francia sajtó útján a francia kormányt Oroszország terveinek és az általános likvidáció gondolatának meghódítani. Kinevezésével az orosz támadás főhadiszállása Párizs lett (1910 szeptember 28.), hol ICH tavaszán megtörtént az első lépés az általános likvidáció felé.

A francia csapatok ugyanis 1911 áprilisban Marokkó fővárosát, Fezt, az 1880. madridi és 1906. algecirasi szerződések megsértésével birtokba vették. Ugyanakkor Anglia Kitchener lordot állította Egyiptom élére; Olaszország Tripolisz megszállására készült, Oroszország pedig a tengerszorosokat követelte. *San Giuliano* marchese olasz külügyminiszter nyíltan kijelentette, hogy a marokkói francia foglalás adott jogot a tripoliszi hadjáratra, *Izvolszkij* pedig a francia kormány értésére adta., hogy amint Oroszország elismeri a marokkói terjeszkedést, úgy Franciaországnak sem lehet szava Oroszország balkáni tervei ellen.

Ezzel az európai státuszkvó sorsát megpecsételték.

Oroszország belgrádi és szófiai követei, *Hartwig* és *Nekcludoff*, a szerb és bolgár kormányok között 1911 ősz óta katonai támadó szövetség megkötését szorgalmazták és így jött létre a *Balkán Szövetség*, melynek legfőbb védője és döntőbírája Miklós cár lett. A szövetségben a Törökországgal határos keresztény balkánállamok (Bulgária, Szerbia, Montenegró és Görögország) török uralom alatt sínylődjő faj rokonaik felszabadítására szövetkeztek, szövetségük éle tehát a szultán ellen irányult. *A jelszót kitűnően választották meg, mert a szabadság eszméje világszerte tiszteletreméltó; oly kitűnően, hogy vele szemben a védekezés az ottoman státuszkvó fenntartásának jelszavával világszerte népszerűtlenné lett.*

A német diplomácia nem vette észre, hogy a déli front egész vonalán vesztes maradt és hogy Marokkóban, Tripoliszban, a Balkán-félszigeten érzékeny veszteségek érték.

Marokkóban a nemzetközi szerződések megtartását védelmezte és a francia megszállás hírére a *Panther* cirkálót 1911 július 1-én Agadir elé állította. Franciaországban az izgalom tetőpontra hágott, sőt ez az izgalom átcsapott Belgiumra és Angliára is, hol *mindenütt* harci készülődés volt észlelhető. Az árnyékát előrevető vihart azonban 1911 november 4-én egy Berlinben aláírt francia-német egyezmény oszlatta el, mely Németországnak a Kongó felé ígért kárpótlást (mit sohasem vett birtokba), Marokkót pedig

Németország kielégítésével Franciaországnak engedte át, mely a császárságot 1912 március 30-án francia területté nyilvánította és ezzel Nyugatafrikát az algiri partoktól a Kongói francia kézbe juttatta.

Ugyanakkor a tripoliszi vállalat a *hármasszövetség* alapjait rendítette meg, mert nyilvánvalóvá tette, hogy az olasz diplomácia Franciaországhoz igazodott és a tripoliszi vállalatot a marokkói francia megszállással hozta kapcsolatba. Törökország, melytől Olaszország a tripoliszi tartományt hadüzenet nélkül elvenni készült, osztrák-magyar és német szövetségeseinek szövetségese volt, Itália tehát keleti politikájában nem a *Zweibund* törökbarát, hanem Oroszország törökellenes politikájához keresett igazodást, amellyel egyébként már 1909-ben szövetségre lépett (II. Miklós cár látogatása Raccogniban).

A *Balkán Szövetség* létrejötte a német diplomácia harmadik vereségének volt tekintendő, mert a berlin-bagdadi utat kettészakította és a németbarát Törökországot Konstantinápolyig hátravetette. így értelmezték azt az *entente* kormányai, amelyek élén *Poincaré* francia miniszterelnök, a *Zweibund* ellenállásától félvve, a hatalmak teljes érdektelenségének (*désintéressement absolu*) elvét állította fel, *Asquith* angol miniszterelnök pedig az angol kormány nevében hozzátette, hogy «a szövetségeseink nem fognak megpróbáltatni szerzeményeiktől».

Hogy mily nagy volt a bizonytalanság aziránt, hogy a központi hatalmak nem gondolnak-e fegyveres ellenállásra, mi sem mutatta inkább, minthogy Franciaország a *Balkán Szövetséget* Németország ellen intézett támadásnak tartotta és Németország esetleges támadása ellen Angliánál keresett védekezést. *Cambon Pál* londoni francia nagykövet, kormánya megbízásából, melynek *Delcassé* ismét tagja volt, 1912 november 22-én magánlevélben kérdezte meg az angol külügyi államtitkárt, hogy német támadás esetén fegyveres támogatásra számíthat-e? *Grey* nyomban igenlőleg válaszolt és ezzel a francia kormány az 1905 júniusi kudarc megismétlődésétől biztosítva látszott. Igaz, hogy Anglia nem szokott általános tartalmú szövetségeket kötni és hogy a *Cambon-Grey* levélváltás is nélkülözötte a szerződés jelleget; az is tény, hogy a brit kormány a parlamentben elhangzott kérdésekre mindig azt válaszolta, hogy háború esetén fegyveres beavatkozásra kötelező szerződése nincsen. *De az igazság kedvéért azt is hozzá kell tennünk, hogy a francia kormány 1914 augusztus 3-án erre a levélváltásra támaszkodva csikarta ki az angol hadüzenetet.*

Anglia és Franciaország kormányai, *Asquith* és *Poincaré* miniszterelnökök tehát 1912 novemberben már szorosban a diadalmos *Balkán Szövetség* és annak legfőbb protektora, Oroszország mögött állottak, melyet az angol diplomáciának sikerült a tengerszorosoktól, amelyeknek birtokára eredetileg vágyott és amit tőle a központi hatalmak sem tagadtak meg, eltérítenie. Az orosz hatalom a Balkán-félszigeten keresett kárpótlást és megszervezte a *Balkán Szövetséget*, mely Törökország európai tartományait Szerbia, Bulgária és Görögország között osztotta fel.

A szerb, görög és bolgár területek egyesülése orosz védőség alatt Ausztria-Magyar-

ország szempontjából az orosz hatalomnak az Adriáig való előnyomulását jelentette, amit még súlyosabbá tett az, hogy e támadóvonal mentén északon a határ Krakkóig orosz kézben volt. A monarchiát és a vele szövetségben álló Romániát tehát Krakkótól kezdve Galicián, Bukovinán, Bulgárián, Szerbián és Montenegrón keresztül orosz támadóvonal kerítette be, melynek európai háború esetén módjában volt megakadályozni azt, hogy Ausztria-Magyarország, «a hű szekundáns», a német hatalomnak rendelkezésére álljon, ami Angliát és Franciaországot arra bírta, hogy Oroszországot minden erejükkel támogassák.

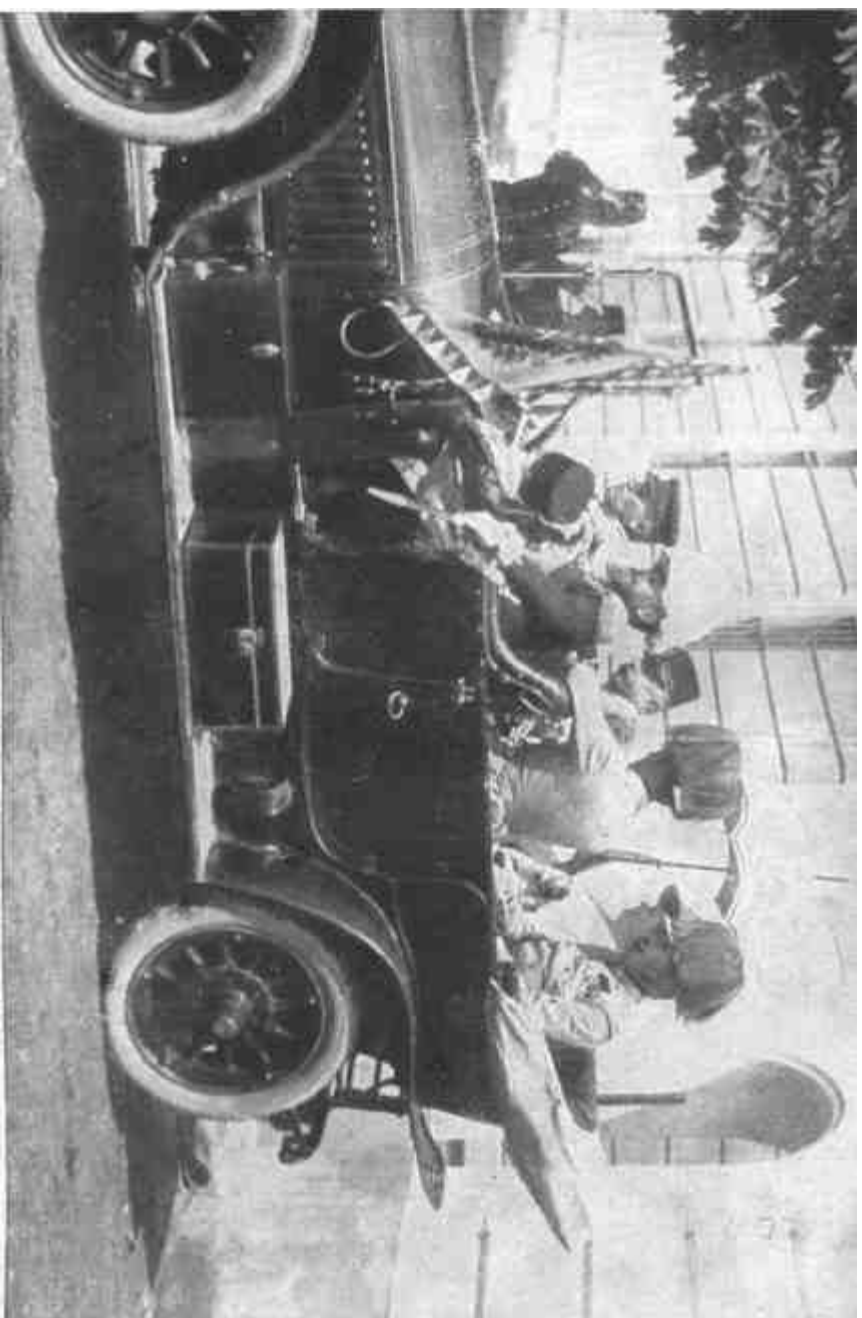
Berchtold gróf a védekezést a *hármasszövetség*hez tartozó, de Oroszországgal megegyezett Olaszország megnyerésével indította meg és az októberi san-rossorei találkozón sikerült a *hármasszövetség* megújításában megállapodni. *Berchtold* gróf e sikerre támaszkodva, november végén kilépett semlegességéből és óvást emelt az ellen, hogy ugyanakkor, amidőn a *Balkán Szövetség* kormányai faj testvéreik felszabadításáért harcolnak, az albánokat leigázzák és szerb uralom alá hajtják. Az óvásnak az egész európai politikára kiható következményei lettek, mert december 5-én a *hármasszövetség* megújítása nyilvánvalóvá tette, hogy Németország és Itália *Berchtold* gróf mögött foglalnak állást, mire a Londonban összeült nagyköveti értekezlet (*réunion*) december 17-én Albánia függetlenségét elismerte. A szerbeknek ki kellett üríteniük Albániát és az Adria mellől Macedóniába vonultak, hol az albán terület ellenében Bulgáriától követeltek új területeket. A bolgárokat az egész török haderő ellen intézett rettenetes támadásukkal, mely a török hatalmat Konstantinápoly területére szorította, pótolhatlan vereséssel érte, míg az általuk alkotott front mögött a szerbek és görögök ellenállás nélkül fegyverezték le az utánpótlás nélkül hagyott török helyőrségeket. Szerbia kárpótlást keresve, Bulgária elten Görögországhoz folyamodott és Sándor trónörökös maga látogatott el Szalonikiba, hol 1913 június i-én fegyveres támadó szövetség jött létre Szerbia és Görögország között Bulgária ellen. Ebből az ellentétből alakult ki a második *Balkán Szövetség* és a második balkán háború, melynek eredménye Bulgária katonai erejének megdőntése lett.

Az orosz diplomácia kezdetben tehetetlennek bizonyult, de röviddel azután, hogy az albán kérdésben engednie kellett, még 1912 végén megtette a lépéseket aziránt, hogy a Bulgária ellen kialakult szerb-görög szövetséget Romániával erősítse meg. Nyíltan és egyelőre csupán a bolgár Szilisztriát helyezte neki kilátásba, hogy az új *Balkán Szövetség* összetartó erejét Bulgáriától nyerendő területek megszerzése és védelme adja meg, de nyilvánvaló, hogy a szóbeli tárgyalásokban Szerbia és Románia előtt ekkor csillantak meg első ízben azok a remények, melyeket bennök Ausztria-Magyarországban élő faj rokoniaknak orosz segítséggel való felszabadítása keltett.

Berchtold gróftól viszont a szövetséges Románia eltérítésével súlyos diplomáciai vereség érte, mert ezzel Bukarest a krakkó-belgrádi orosz vonalba kapcsolódott. Módjában volt ugyan, hogy Bulgária mögé állva, Szerbia ellen forduljon, de Ausztria-Magyarország nem akart háborút provokálni, Szerbia minden támadó fellépés után visszavonult, Románia pedig Károly király útján a *Zweibund* oldalán maradt. Bulgáriának ezek után elszí-

II. VILMOS NÉMET CSÁSZÁR ÉS FERENC FERDINÁND TRÓNÖRÖKÖS
A NÉMET FLOTTAGYAKORLATOKON.

FERENC FERDINÁND TRÓNÖRÖSÉS ÉS NEJE SZAKAJEVŐRÁN A MÉRÉNYLET ELŐTT.

EMLÉKMŰ SZARAJEVÓBAN AZON A HELYEN, AHOL FERENC FERDINÁND TRÓNÖRÖKÖS
ÉS FELESÉGE ELLEN GYILKOS MERÉNYLETET KÖVETEK EL.

A «NARODNA ODBRANA» JELVÉNYE.

PRINCIP GAVRILLO, FERENC FERDINÁND TRÓNÖRÖKÖS GYLKOSÁNAK ELFOGATÁSA.

getelten kellett szembeszállni a második *Balkán Szövetséggel*, mellyel szemben a háborút és az 1913 augusztus 10-iki bukaresti békeszerződésben hódításai nagyrészt is elveszítette.

A Bulgária kiválásával és Románia belépésével immár nem Törökország, hanem Ausztria-Magyarország szomszédaiból megalakult második *Balkán Szövetség* az orosz hatalmi tervek szolgálatában egyenesen Ausztria-Magyarország ellen fordult.

Szaszonov orosz külügyminiszter már 1913 május 6-án olyértelmű utasítást küldött *Hartwig* belgrádi orosz követnek, hogy «*Szerbia történelmi útjának eddig csupán első stádiumát futotta meg és célja érdekében még egy rettentő harcot kell kiáltania, melyben léte is kockára kerül. Szerbia ígéretföldje a mai Ausztria-Magyarország határain belül fekszik.*» Egy héttel azután *Szaszonov* a pétervári szerb katonai attachénak nyíltan megmondotta, hogy *Szerbia nagy területeket fog Ausztria-Magyarországból kapni*, Románia csatlakozása után *Delcassé* pétervári francia követ 1913 július 28-án már azt jelentette, hogy *Romania szemei Erdélyen függenek. Ugyanakkor Pasic* szerb miniszterelnök a bukaresti békekonzferencián kijelentette, hogy *Szerbia felkészül a második háborúra*, *Spalaikovich* szerb delegátus pedig *Romániát csatlakozásra hívta fel és arra, hogy nemzeti aspirációikat Ausztria-Magyarország rovására valósítsák meg.*

A második *Balkán Szövetség* tehát orosz védőség alatt Ausztria-Magyarország ellen alakult meg. II. Miklós cár ebben az értelemben ígért fegyveres támogatást 1914 február 2-án az előtte tisztelgő *Pasic* szerb miniszterelnöknek, júniusban pedig *Bratiariu* román miniszterelnöknek, ki a Konstanzába látogató cár előtt megjelent. *Poklewski-Koziell* bukaresti orosz követ már január 24-én azt jelentette, hogy a *Bratianu*-kormány az erdélyi aspirációkkal Oroszország karjaiba vetette magát és ez a fordulat bírta rá a cárt, hogy az Ausztria-Magyarország ellen forduló Romániát 1914 júniusában egész családjával együtt felkeresse.

Oroszország tehát *Krakkótól az Adriáig átkarolta és bekerítette Ausztria-Magyarországot* Galíciában és Bukovinában orosz merényletek és árulások mutatkoztak; Románia kormánya *Hohenzollern Károly* király ellenére is Oroszország oldalára állott; *Belgrádban Hartwig* orosz követ intézte Szerbia külpolitikáját.

Két héttel azután, hogy a konstanzai látogatás az új *Balkán Szövetséget* létrehozta, *IQ14 június 28-án Ferenc Ferdinánd trónörökös Sarajevó utcáin szerb merénylők golyóinak esett áldozatul.*

A szerb-orosz hadüzenet.

(1914 június-július 25.)

Semmi kétség nem forog fenn aziránt, hogy Oroszország 1911 óta, tehát a marokkó-tripoliszi előnyomulástól fedezve, nyílegyenes irányban a keleti kérdés likvidálásán dolgozott és hogy attól kezdve Ausztria-Magyarország felosztásán át kereste a keleteurópai orosz túlsúly megalkotását.

Ausztria-Magyarország és Oroszország e szerint 1911 óta oly nyílt ellentétben állottak, amelyben előbbi a védekezés, utóbbit pedig a támadás jellemezte.

Hogy ez a támadás mennyire nyílt és elhatározó volt, azt a gondosan elrejtett diplomáciai okmányok 1914-ben még nem engedték sejteni és csak egy évtizeddel azután, 1924-ben lett bizonyítható és megcáfolhatlan tény az, *hogy a sarajevói merénylet Oroszország részéről a hadüzenet nélküli háború megindítását jelentette, melyért a felelősség elsősorban a cári Oroszországot, illetőleg a cári orosz kormányt illette meg.*

Oroszország nagy hatalma és e hatalom előretörése kész biztosítékot látszott nyújtani aziránt, hogy a kettős monarchia ellen intézett esetleges támadás kudarc és siker esetén egyformán csak bevezetése lesz azoknak a hadműveleteknek, melyekben az orosz hatalom a kontinens délkeleti státuszkvójiát a sejteni engedett tervek szerint át fogja alakítani. Midőn a szerb kormány e támadás előtt szabad utat engedett, szintén az orosz támogatásban bízva nyitotta meg a háború zsilipjeit.

Mindenesetre jellemző volt, hogy a szerb kormány, melynek élén *Pastes Nikola* állott, a merényletnek Belgrádba nyúló szálait felderíteni kezdettől vonakodott, sőt azok felderítését Ausztria-Magyarország sürgetésére is megtagadta. Ennél súlyosabb volt az, hogy amidőn Ausztria-Magyarország július 23-án rövid lejáratú jegyzékben a tényállás felderítését követelte, *a szerb kormány tisztában volt azzal, hogy a szakitás európai háborút fog jelenteni; hallgatásának igazi oka tehát Oroszország megígért támogatásában rejlett.*

A párizsi békekonferencia ugyan a július 23-i osztrák-magyar ultimátumban vélte megtalálni a háború okát és ezzel a kérdéses jegyzék, mely kellő nyomozás hiányában még a tényleges helyzetet sem tárhatta fel a maga idejében, oly éles megvilágításba került, hogy Ausztria-Magyarország erélyes fellépésével a felelősség minden terhét magára venni és a kérdést véglegesen elintézni látszott. *Öt évvel a konferencia után azonban a szerbek elérkezettnek látták az időt arra, hogy a merénylet tizedik évfordulóján mindazt elmondják, amit kellő nyomozás hiányában annak idején nem volt mód és lehetőség felderíteni; mindazt, amit a szerb kormány a merénylet után eltitkolt; mindazt, amit az elfogott merényletek be nem vallottak; és mindazt, ami Ausztria-Magyarország 1914 júliusi fellépését megokolttá tette és igazolta.*

A szerbek, akiket az önvallomásra senki sem kért, magok mondták el és pedig *Stanojevics* professzor és *Jovanovics Ljuba* volt miniszter, hogy a sarajevói merényletet az 1911-ben megalapított *Egység vagy Halál*, köznyelven *Fekete Kéz* titkos egyesület, tehát a valóságban nem az 1909-ben alapított *Narodna Odbrana* egyesület készítette elő, amint azt az 1914 július 23-i ultimátum kellő adatok hiányában állította. Mindenestere nagy tévedés volt, hogy az osztrák-magyar követelés pergőtűzet a *Narodna Odbrana* ellen irányította, mert annak a merényletnek semmi köze nem volt; Pasics hallgatása Szerbia részéről és a *Narodna Odbrana* támadása Ausztria-Magyarország részéről így a helyes irányban való nyomozást lehetetlenné tették.

A merénylet megszervezése *Dimitrievics Dragutin* ezredes és *Tankosics Voja* őrnagy-

tényleges szolgálatban álló katonatisztek műve volt, kik közül utóbbi a merénylők begyakorlása által a technikai előkészítésben vett részt. Sokkal nagyobb szerep és felelősség jutott *Dimitrievicsnek*, a szerb hadsereg egyik legképzettebb, daliás megjelenésű tagjának, ki a hadügyminisztérium hírszerző osztályának vezetője volt, *ki az egész akciót a szerb vezérkarral, a szerb kormánnyal és az orosz követséggel megismertette és azok jóváhagyását az akció részére biztosította*. Ezeknek a titkos szálaknak a felderítése és Európa szemei elé állítása tehát a szerb kormányt olyan helyzetbe hozta volna, mely az eseményeknek is más fordulatot adott volna.

Meglepetéssel olvassuk, hogy a szerb minisztertanácsban a merénylet terve már május végén szóba került; szóba került pedig a szarajevói hadgyakorlatokkal kapcsolatban, melyeknek megtartásáról a szerb vezérkarnak az orosz vezérkar küldött értesítést. A hónapokon át tartó kiképzés ellen a kormány semmit sem tett és csak midőn a merénylők már útra keltek, értesítette a határőrséget, hogy azokat feltartóztassák. A határőrök azonban ugyanazon titkos társaság tagjai voltak és átengedték őket. Mikor Jovanovics kultuszminisztert június 28-án délután a miniszterelnökség telefonon felhívta, már előre tudta, mit fog hallani és reszkető kézzel készült átvenni a jelentést a szarajevói merényletről. Mikor a kormány nevében az osztrák-magyar követség kápolnájában a Ferenc Ferdinánd trónörökösért tartott rekviemet végig kellett hallgatnia, a levegőt érthető okokból elviselhetetlenül fülledtnek találta. Mikor az osztrák-magyar kormányzat a Belgrádban lappangó bűntársnak, Ciganovics szerb államvasúti tisztviselőnek letartóztatását követelte, azt a választ kapta, hogy ilyenű ember Belgrádban nem található. Ez teljesen igaz volt, mert Ciganovics az üldözés hírére Belgrádból eltávozott és ma is üszkübi kis birtokán él, mellyel a szerb kormány a háború végén megjutalmazta őt. A legfontosabb leleplezés mindenesetre az volt, hogy Dimitrievics ezredes a merénylők elindítása előtt Artomonov orosz katonai attachétól kért tanácsot és utóbbi három nap múlva nemcsak a Pétervárról táviratilag érkezett jóváhagyást nyújtotta át Dimitrievicsnek, hanem a terv költségeinek fedezésére nagyobb pénzösszeget is adott neki.

Mindezt pedig nem szerbellenes munkákból, hanem szerb politikusok visszaemlékezéseiből olvashatjuk, akiket ezeknek elmondására senki sem kényszerített.

A leleplezések tehát nyilvánvalóvá tették, hogy a szerb kormány 1914 júniusban az orosz támadás eszközévé avatta magát, mert abban a tudatban nyitott szabad utat a merénylet megszervezése előtt, hogy baj esetén az orosz támadás özönvize minden balsikert el fog mosni. Csak amidőn 1917-ben az osztrák-magyar-szerb különbéke gondolata felmerült, lett alkalmatlanná Dimitrievics ezredes, – Tankosics őrnagy akkor már elesett, – *amire a szerb kormány Dimitrievicset a szarajevói merényletben való részessége miatt halálra ítélte és kivégeztette.*

Ha mindezek a tények 1914 júliusban ismeretesekek lettek volna, úgy a július 23-i ultimátum elleni harc sem eredményezte volna azt a beállítást, hogy egy nagyhatalom egy kis szomszéd területére vágyva, ez utóbbit megokolatlanul élethalálharc elé állította.

Legfeljebb büntetőhadjáratról lett volna szó, *amiről Viviani francia miniszterelnök jg22-ben azt mondta, hogy azt senki sem tartotta volna megokolatlannak.*

Ily büntetőhadjáratot kétféle úton lehetett volna indítani. Mindenesetre hatásosabb lett volna, ha ennek gondolatához a hatalmak is hozzájárulnak és az osztrák-magyar hadsereget felhatalmazzák, hogy Ferenc Ferdinánd főherceg gyilkosait szerb földön összefogdossa. Oroszország azonban aligha fogadta volna el a megoldást, mert a leleplezések szerint a merénylet előkészítésében való részvétele alig volt kisebb a szerb kormányénál; Oroszország pedig Franciaországgal, utóbbi Angliával állott szoros viszonylatban és a hatalmak elhelyezkedése az algecirasi szavazás óta egy fonálynit sem változott meg.

Berchtold gróf közös külügyminiszter éppen ezért a közvetlen utat választotta és egyenesen a szerb kormány ellen fordult, amelyet rövid lejáratú és ellenmondást vagy kitérést meg nem engedő ultimátummal akart elégtételadásra szorítani. *Tisza István* gróf magyar miniszterelnök azonban ezt az utat nem tartotta célhoz vezetőnek, mert szerinte Szerbia számonkérése háborút jelent, a háború pedig nagy veszedelmek fűriait szabadíthatja fel. A július 7-1 schönbrunni közös minisztertanácson sikerült is a leszámolást megakadályoznia, de a 14-i második tanácskozáson maga is elfogadta *Berchtold* javaslatát. A változást Oroszország előnyomulása okolta meg, amely az orosz hatalom torkában fekvő Magyarország részére az önvédelemre való felkészülés életszükségletét írta elő. *Hozzájárulását még ebben a veszedelemben is csupán azzal a feltétellel adta meg, hogy Ausztria-Magyarország Szerbia területéből annektálni semmit nem fog és ezzel a monarchia délszláv fainak számát megnövelni nem fogja.*

Ennek ellenére Tisza István gróf 1918 október 31-én a háború bűnös felidézéseért való vád miatt esett merényletnek áldozatul; csak egy évvel azután, az osztrák államlevéltár titkos aktáiból tudta meg a világ, hogy a háború megindításának legnagyobb ellensége és akadályá Magyarország felelős miniszterelnöke volt.

Ez magában megdönti a magyarellenes propagandairodalomnak (Denis Ernest, Seton-Watson, Benes, Take Jonescu) azt a vádját, hogy a trianoni szerződés aránytalanul súlyos büntetése Magyarországot a háború felidezésében való aránytalanul nagy bűnössége következtében érte.

A szerb kormány azonban minden bűnössége mellett is csupán eszköz volt, mert ha a cári orosz kormány helyeslés, jóváhagyás és biztatás helyett tiltakozást küldött volna Belgrádba, úgy a szerb kormány aligha provokált volna mérközést a monarchia haderőivel, sőt esetleg a merénylet sem történt volna meg.

Az értelmi szerzőség, a háború súlypontja tehát Pétervárott nyugodott, hol Szerbiát legügyesebb diplomatája, Spalaikovics Milobár képviselte, ki a július 23-i ultimátum átadása után kormányával együtt Oroszország megígért támogatásához folyamodott.

A másnap, július 24-én megtartott orosz minisztertanács ezek után már a mozgósítás mellett határozott és ezzel nemcsak hívatlanul pártot foglalt a még el nem inté-

zeit osztrák-magyar-szerb kérdésben, de Ausztria-Magyarország megtámadásával az európai háború előtt is utat nyitott.

Így lett a július 24-i minisztertanácsnak jelenleg az amerikai Hoover War Library-ban őrzött jegyzőkönyve a világháborúért való felelősség legfontosabb dokumentuma.

Szerbia helyzete váratlanul reményteljessé lett akkor, midőn az orosz kormány július 24-én az orosz haderőt a szerb kormány rendelkezésére bocsátotta. *Kevesen tudják azonban, hogy az ultimátum átadásakor Poincaré francia köztársasági elnök még orosz földön volt s hogy bár este hajóra szállt, nem szakadt meg az összeköttetés Francia- és Oroszország kormányai között, mert amíg Szerbia részére a katonai erőt Oroszország volt szállítandó, addig az ultimátumra átadandó választ a francia külügyminisztérium főtitkára, Berthelot fogalmazta meg és így a trónörökösének meggyilkolásáért elégtételt kereső Ausztria-Magyarországnak egy tálcán hozták az orosz invázió bejelentését és a francia kormánynak ez invázióra vonatkozó jóváhagyását.*

A világháború kitörése.

(1914 július 25-augusztus 5.)

Az orosz kormány felelősségét nagyban megnövelte az, hogy az osztrák-szerb ellentétben már a szarajevói merénylet elkövetése után nyíltan állást foglalt; hogy ugyanazon a július 7-én, amidőn Tisza gróf a schönbrunni közös minisztertanácsban a hódító hadjárat gondolatának mereven ellene szegült, Szaszonov orosz külügyminiszter körtáviratban közölte Oroszország diplomáciai képviselőivel, hogy «amennyiben bármilyen mérséklő akció történnék Szentpétervárott, mi azt előre el fogjuk utasítani»; végül pedig, hogy mielőtt még a szerb kormány az ultimátumra válaszolt volna, július 24-én az orosz minisztertanács a mozgósítás mellett határozott és ezzel oly kezdeményezésért vállalta el a felelősséget, mely a háború nyílt provokálását jelentette.

Az orosz kormány 1909-ben azért nem kockáztatta meg ugyanezt a döntési módot, mert francia szövetségese Boszniaért háborúba menni vonakodott; most az orosz kormányt nyilvánvalóan felbátorították azok a jelek, melyek szerint Poincaré Raymond köztársasági elnök Franciaország sorsát az orosz tervekhez kötötte.

Poincarét a marokkói válság hullámai 1912 január 10-én a kormány, 1913 január 17-én pedig a köztársaság élére állították. Politikai tanácsadójaul mindkét állásában Izvolszkij orosz nagyköveteit választotta, kinek politikai érdemei és sikerei között mindenestre az volt a legnagyobb, hogy Franciaország elnöke és kormányai az 1909-iki esettől eltérőleg az orosz kormány terveihez és tanácsaihoz igazodtak. A balkánháborúk idején, elsősorban a balkáni kérdésekben, a francia kormány a szövetségi hűségén túlmenőleg is kitartott Oroszország oldala mellett; s hogy maga is attól tartott, hogy az orosz kormányt követve, messzire kell mennie, azt mi sem engedte inkább sejtetni, mint az a magánlevél, mellyel 1912 novemberben a brit kormányba kapaszkodott.

A sarajevói merénylet elkövetése után, melyért a felelősséget az orosz kormány készült elvállalni, Poincaré elnök Viviani miniszterelnök kíséretében Pétervárra utazott, hol a francia-orosz szövetség a sarajevói merénylet árnyékába került. Alig hogy a francia vendégek július 23-án este, tehát a belgrádi ultimátum átadásakor, elutaztak, másnap, július 24-én, az orosz minisztertanács Ausztria-Magyarország ellen mozgósított; harmadnap, július 25-én pedig a szerb kormány oly válaszjegyzéket nyújtott át az osztrák-magyar követnek, amelyet Berthelot francia diplomata vezetése alatt a francia külügyminisztériumban foglalmaztak meg.

Ha Parisban azt vélték, hogy a segítségadás Oroszországnak szól és a keleteurópai kérdésnek az orosz kormány tervei szerint való rendezését, Németország egyetlen szövetségésének meggyengítését fogja eredményezni, úgy ez tévedés volt, mert Oroszország nem a konfliktus lokalizására, hanem kiterjesztésére törekedett. Amíg Bécsben a politikai és katonai körök egész figyelmüket Szerbiára összpontosították és amíg *Bethmann-Hollweg* német birodalmi kancellár július 24-i körtáviratában a pétervári, párisi és londoni német nagyköveteket oda utasította, hogy «a konfliktus lokalizáltassék, mert a különböző szövetségi kötelezettségek miatt más hatalomnak bárminő beavatkozása beláthatatlan következményeket vonna maga után»: *addig Spalaikovics pétervári szerb követ nyíltan megmondotta Pourtalès gróf német nagykövetnek, hogy téved, ha azt hiszi, hogy a kérdés egyedül a két érdekelt állam között fog megoldatni, mert «nemsokára meg fogja látni, hogy nem osztrák-szerb, hanem európai kérdéstről van szó».*

Az orosz kormány tehát a háborús bonyodalom kiszélesítésére törekedett és július 24-én *Paléologue* francia nagykövet már arról biztosította *Szaszonovot*, hogy «Franciaország el van határozva, hogy minden szövetségi kötelezettségét teljesíti». Az orosz kormány erre 25-én titokban megkezdte a mozgósítást és így Szerbiával egyidőben fogott a katonai előkészületekhez. Miklós cár a háború gondolatától visszarettenve a mozgósítás beszüntetését kérte, a kormány azonban a rendelkezést megghiúsította és július 26-ikán az Orosz Birodalom egész területén megkezdődött a csendes mozgósítás. Mikor *Vilmos császár* a cárt, *Portalès* gróf német nagykövet az orosz külügyminisztert elhatározásuk megváltoztatására bírni törekedtek, *Szaszonov* július 29-én *Izvolzskij* párisi nagykövet útján a francia kormányt a fegyverkezés gyorsítására kérte és *Viviani* miniszterelnök még aznap megismételte a nagykövet előtt *Paléologue* július 27-i kijelentését, hogy «Franciaország összes szövetségi kötelezettségeit teljesíteni fogja». *Erre július 29-én este megtörtént az általános mozgósítás.*

A francia kormány most már tisztában volt azzal, hogy az orosz támadás európai háborúhoz vezet; a német haditerv pedig európai háború esetén a német haderőt Franciaország ellen irányítja és a katasztrófa elhárítása végett Angliához folyamodott.

Cambon Pál londoni francia nagykövet július 30-án *Grey* külügyi államtitkárhoz ment és figyelmeztette őt 1912 november 23-i levelére, *melyben* Franciaországnak német támadás esetén fegyveres támogatást ígért. Ugyanezzel a figyelmeztetéssel fordult *Poincaré* elnök 30-án *Bertie* angol nagykövethoz, 31-én pedig egyenesen *V. György* angol király-

hoz, ami világosan mutatta, mint igyekezett a francia kormány a veszedelem perceiben a brit külügyminisztert magánlevélben vállalt kötelezettsége útján a háborúba vonni. A levélről azonban Angliában senki sem tudott és csak a július 31-i angol minisztertanácsban olvasta fel azt *Grey Edvárd*, kit a francia kormány követelése a brit kormány és a parlament előtt súlyos helyzetbe hoztak.

A magánlevélben kikötött német támadás egyelőre hiányozván, a francia kormány azon a címen kérte Anglia csatlakozását, hogy Németországot megfélemlítsék és a háborútól visszaretentsék, *Grey* azonban az angol közvélemény előtt ennél súlyosabbnak hitte a belga kérdést és augusztus 1-én *Bertie* párisi és *Goschen* berlini nagyköveteket arra utasította, hogy Belgium semlegességének garantálása iránt érdeklődjenek.

Németország nehéz helyzetben volt. Az orosz általános mozgósításra, mi a német határokat veszélyeztette, 31-én elrendelte a mozgósítást megelőző állapotot (*Zustand drohender Kriegsgefahr*). Pétervárhoz intézett kérdésére *Szaszonov* egyáltalában nem, Párizsban feltett kérdésére *Viviani* kitérőleg válaszolt, mire augusztus 1-én délután Franciaország, húsz perccel később Németország elrendelték a mozgósítást. Egy órával azután Németország Oroszországnak hadat üzent és mivel Ausztria-Magyarország július 28-ától Szerbiával hadiállapotban volt, a *Zweibund* egész keleti vonalán kezdetét vette a védekező háború Oroszország támadása ellen.

Németország azonban hadi erejét Moltke haditerve alapján a nyugati veszedelem ellen tartogatta, honnan szervezettebb és erősebb hatalmak lavinája indult ellene.

Franciaország augusztus 1-e óta egész haderejét mozgósította és a diplomáciai vezetést Oroszországtól visszavéve, Angliára ruházta át, mely a kontinentális hatalmak felkészülését látva, Belgium helyzetének tisztázására törekedett. Belgiumnak ugyanis nem volt határait védő olyan erős erődvonala, mint Franciaországnak és így a német hadsereg kevesebb áldozattal vonulhatott Párizs ellen Belgiumon, mint a keletfrancia erődök vonalán keresztül. Annál nagyobb szüksége volt erre, mert a nyugati hadjárat csupán így volt gyorsan befejezhető és az orosz hatalom elleni védekezés is csupán így lehetett eredményes. Ez a szükségérzet magyarázta meg azt, hogy *Bethmann-Hollweg* német birodalmi kancellár *Goschen* brit nagykövetnek és általa *Greynek* a feltett kérdésre olyan választ adott, hogy a német hadseregnek Belgiumon «kell» átvonulnia. Ez a szó végzetes következményeket vont maga után. Első sorban Belgium semlegességének megsértését, az ezt biztosító és Németországtól is aláírt nemzetközi szerződések nyílt megszegését jelentette, másodsor pedig maga mentette ki *Greyt* abból a nehéz helyzetből, melybe őt *Cambonhoz* írt 1921-i magánlevele sodorta.

Németország augusztus 2-ikán este 8 órakor 12 órás ultimátumban kérte a belga kormánytól a német csapatok átvonulását, mit az 3-án reggel elutasított. Erre megkezdődött a német előnyomulás, d. u. 6 órakor pedig Párizsba érkezett a német hadüzenet. Midőn *Grey* az angol alsóház ülésére ment, éppen a kapuban érte őt *Albert belga király* távirata, mely a határt átlépő német csapatok ellen segítséget kért és *Grey* a ház tapsai között biztosította Belgiumot a védelemről. Beszéde a legjobb időben történt,

mert ugyanakkor a francia kamara *Viviani* miniszterelnök beszédének tapsolt, ki *Grey* 1912-i magánlevelének felolvasásával igyekezett a brit kormányt színvallásra szorítani. *Az angol parlamentnek a levélről halvány sejtelve sem volt; midőn azonban Viviani beszédét elmondotta, már az egész brit nemzet talpra állott, hogy megvédelmezze Belgiumot. Mindenki azt hitte, hogy a nemzetközi szerződést lábbal tipró és egy kis nemzetet eltiporni akaró német kormány megbüntetéséről van szó; senki sem tudta, hogy Angliának egy miniszter magánlevelében vállalt ismeretlen kötelezettsége alapján kell fegyverbe állania és háborúba vonulnia.*

Grey tehát a Franciaországgal szemben vállalt magánkötelezettség helyett a Belgiummal szemben fennálló nemzetközi kötelezettség beváltásával fizette meg tartozását.

Augusztus 4-én a német kormányt a német csapatoknak Belgium területéről való visszahívására szólította, elutasítás esetén pedig *Goschent* útlevele kikérésére utasította. *Formailag tehát Anglia 1914 augusztus 5-én reggel a belga semlegesség megsértése miatt lépett a háborúba: lényegileg azonban a Franciaországnak vállalt kötelezettség sodorta bele,*

A HÁBORÚ POLITIKÁJA.

A politikai mérkőzés 1914-1915-ben.

A hadseregek felvonulása és harcba lépése a háborút előkészítő vagy elhárító törekvések lezárását jelentvén, meg kell vizsgálnunk, hogy a hadbavonuló hatalmak politikai elrendezkedése milyen képet mutatott.

A kancelláriák belső szobáiban mindenesetre világosan látták azt, hogy a politikai felkészülés terén az angol hadüzenettel a hatalmi erők jelentékenyen eltolódtak. Amint a német vezérkar csupán a két fronton vívandó francia és orosz háborúkkal számolt, úgy a német kancellária sem választotta indulópontul *Angliát* és az angol hadjáratot; ez pedig az összes politikai számításokat felborította.

A világ térképét kiterítve már 1914 augusztusban meg volt állapítható, *hogy a világháború külső keretét az angolszászok állásfoglalása és Japán lekötése adta meg.* Az Egyesült Államokat az 1901-i csatornaszerződés lekötölte és a háború első napjától kezdve Anglia mögött sorakoztak; oly erővel, hogy a német propaganda eredményei Amerikában mindvégig súlytalanok maradtak. Kanada tekintélyes haderőt állított ki; a latin-amerikai államok, Csile kivételével, Washingtonhoz igazodtak.

Az Indiai-Oceán körül, Délafrikában, oly hadsereg alakult, mely nemcsak a dél-afrikai német gyarmatot szállotta meg, hanem Keletafrikába vonult és lekötötte azt a német haderőt, mely az indiai tartalékok felvonulását megzavarhatta volna. Hogy e tartalékok Indiából kivonhatók voltak, arról egyrészt az ausztráliai hadsereg megjelenése, másrészt az angol-japán szövetséglevelek (1902., 1905., 1911.) gondoskodtak.

Ebben a széles keretben világosan látszott, hogy a központi hatalmak működési köre

szűkre szorult, és hogy a bekerítő vasgyűrűből egyedül Olaszországon és a Balkán-félszigeten keresztül nyílt meg a politikai áttörés lehetősége.

Olaszország tagja volt ugyan a *hármasszövetségnek*, de a szövetségi szerződésekből megállapítható, hogy 1887 óta minden megújítás alkalmával új előnyöket igyekezett magának biztosítani. Ezek az előnyök rendszeresen a Balkán-félszigetre vonatkoztak és Németország, mely legtöbbször csupán a maga érdekeit kereste, támogatta őket. Az albániai előnyöknél azonban többet ígért Itáliának Franciaország, melynek az olaszok támogatására égető szüksége volt és mely Olaszországot 1900 óta egyre szorosabban magához vonta. Az 1911-es tripoliszi akció már egyenesen a marokkói francia tervekbe kapcsolódott és Olaszország ettől kezdve csak formailag tartozott a *hármasszövetséghez*. Ausztria-Magyarország és Szerbia háborúja, mely az előbbinek olasz felfogás szerint nagy előnyökkel járt volna, ismét homlokterbe állította Itáliát, mely a megváltozott viszonyok alapján hadbavonulás helyett semlegességet fogadott és ezzel félreismerhetlen módon jelentette ki, hogy nem szövetségesei oldalán látja és keresi a háborútól nyújtandó előnyöket.

Az a kárpótlás, mit Olaszország Ausztria-Magyarországgal szemben követelésül már 1914 júliusban felállított, akkori fogalmak szerint nem volt teljesíthető, mert az Osztrák Császárság olasz nyelvterületeinek átkapcsolására vonatkozott. Erre a szövetségeseivel megegyezni nem akaró Itáliát július 31-én *Sir Rennet Rodd* angol nagykövetnek sikerült a *Zweibund* hatalmaitól végleg eltérítenie. Annál inkább, mert Olaszország azáltal, hogy szövetségeseit cserben hagyta, voltaképpen elszigetelt hatalommá lett; elszigeteltségéből csupán azzal menekülhetett ki, hogy a német-osztrák-magyar *Zweibunddal* ellentétes *hármás entente* felé közeledett, amely ezáltal négyes szövetséggé alakult ki és a győzelemre is több reményt nyert azáltal, hogy a két központi hatalommal szemben óriási gyarmatterületekkel és az utánpótlás beláthatatlan erőivel rendelkező négy hatalom foglalt helyet. Itália elszakadása tehát azt jelentette, hogy semlegességével mindaddig várakozó állásba helyezkedik, míg a nyugati szövetséghez való nyílt csatlakozás nem jár kockázattal. Így látták ezt a francia kormánykörök is és másnap este Párizs utcáin lángbetűk hirdették, hogy Olaszország semleges marad, mire az olasz határon álló francia csapatok a német határ felé vonultak el. A politikai áttörés Olaszországon keresztül Franciaország irányában most már nem volt remélhető, sőt az olasz kormány a kilátásba helyezett kárpótlások biztosítása érdekében volt szövetségesei ellen kezdte meg a felvonulást, miáltal ezeknek beláthatatlan nehézségeket okozott.

A Balkán-félszigeten való áttörés Szerbián keresztül katonai erővel, Románián keresztül a fennálló szövetség útján volt elképzelhető. Az orosz felvonulás azonban az osztrák-magyar hadvezetést már augusztusban a Szerbia elleni hadműveletek megváltoztatására bírta, Románia pedig a veszedelem elmúltja után, október 1-én Oroszországgal titkos szövetségre lépett. A szövetség a Bratianu kormány műve volt, melyet a haladékos Károly király minden ébersége mellett meg nem gátolhatott. Röviddel azután a trónralépő Ferdinánd király már nyíltan az entente oldalára állott és közvetlen össze-

kötötést létesített Szerbia és Oroszország között. A szerb-román-orosz összekötetés megteremtése a német-osztrák-magyar politikai áttörés kudarcát jelentette.

Németország tehát ettől kezdve csupán a szerb-román szövetség falán keresztül, tudott érintkezésbe jutni Törökországgal, mely mindezek ellenére Németország oldalára állott, november 1-én az entente konstantinápolyi követeit eltávolította, flottáját és hadseregét pedig német vezénylet alá helyezte. A német-török szövetség a rendelkezésre álló lehetőségek szerint mindent el is követett, hogy a frontvonalat Egyiptom és India felé terjessze, de ott csak kisebb osztagok jutottak el a Szezei-csatornáig, itt pedig Bagdadtól délre meg kellett állania, mert a Balkán-félszigeten át lehetetlenné vált a közvetlen összekötetés és elmaradt a szükséges utánpótlás.

Ugyanakkor az olaszok október 30-án Sasseno szigetét, december 26-án Valonát szállották meg és ezzel megvetették lábukat a Balkán-félszigeten, mi a központi hatalmak balkáni és ázsiai összekötéseit még jobban megnehezítette, sőt az olasz és orosz haderők egyesülése esetén, mi az 1909-i, Racconigiban aláírt egyezmény alapján elképzelhető volt, lehetetlenné is tette.

Az elmondottak alapján nem nehéz megállapítanunk, hogy a központi hatalmak politikailag már a háború elején magokra maradtak és hogy a helyzet változását egyedül valamelyik harctéren elérhető döntő diadaltól, valamely ellenséges hatalomnak legyűrésétől és különbékére való kényszerítésétől remélhették.

A szövetséges hatalmak 1914 szeptember 3-én kelt londoni szerződésükben megfogadták ugyan, hogy különbékét semmi esetre sem fognak kötni, elismerték azonban, hogy e kötelezettség Franciaországra nézve Párizs elfoglalása, Angliára nézve a németek partraszállása, Oroszországra nézve pedig belső forradalom esetén nem vonatkoznék. Ezzel magok világosan megjelölték sebezhető pontjaikat, melyek közül a német hadvezetőségnek bölcs előrelátással választania kellett.

A németek azonban a hadműködés szempontjából rendelkezésre álló területen még mindig a francia és orosz hatalmak ellen felállított két arcvonalas háborúval számoltak és a Moltke-Schlieffen haditerven jóformán semmit sem változtattak. Angliát figyelmen kívül hagyva – Itáliáról nem is beszélünk – jobban tartottak a francia, mint az orosz támadás következményeitől és ezért egész haderejüket Franciaországra dobták, hol a kormány a rettenetes nyomás elől a távoli Bordeauxban keresett menekülést. A marnei csatában a német haderőknek meg kellett állaniok és a tenger felé fordulniok, honnan váratlanul az angol beavatkozás hatása volt érezhető. A «versenyfutás a tenger feléi» azonban már nem hozta meg a döntést, mire az Alpok és a tenger között oly csatavonal merevedett meg, melyen Párizs már kívül esett és ezzel egyrészt Franciaország a gyors összeroppanástól megmenekült, másrészt a német haditerv fontosabb részének végrehajtása meghiúsult.

Ugyanakkor a keleti arcvonalon az oroszok két irányban kezdték meg az előnyomulást. Az északi hadoszlopok Königsberg felé nyomultak előre, melynek elestét csupán a belga harctérről elvont csapatok gyors beavatkozása mentette meg; a déli

hadsereg Galiciát söpörte végig és a krakkói országúton állították meg a német, osztrák és magyar szövetségesek. Oroszország most egész erejét latba vetette és 45 hadtestét dobta bele a lengyelországi harcokba, de azok ennek ellenére sem eredményezték a kívánt áttörést, sőt a csatavonal a tenger és a Kárpátok között keleten is megmerevedett.

Ezzel a Zweibund hatalmai ostromlott várrá alakultak át, melyet az ostromlók milliói vettek körül, hogy a külvilágtól elzárva kiéheztessék és alkalmas pillanatban megrohanják.

A döntés a beállott események hatásaként ismét politikai útra terelődött akkor, midőn az entente-hatalmak az általános rohamot a tartalékban álló, semlegesség címe alatt várakozó Olaszország bevonásával akarták megkezdeni. A német diplomácia felismerte a veszélyt, melyet az egész olasz haderőnek Ausztria-Magyarország ellen fordítása magában rejtett és Bülow herceg volt külügyi államtitkárt küldötte Rómába, hol az a szerbiai támadás összeomlása után (1914 decemberben) nyomban megkezdte a tárgyalásokat az olasz támadás elhárítása iránt. A siker érdekében az osztrák Berchtold gróf közös külügyminiszter, ki osztrák terület átengedéséről, mire a német szövetséges is szorította, hallani sem akart, a magyar Burián István bárónak engedte át helyét (1915 január 12.), aki Przemysl eleste (1915 március 22.) után, 1915 március 25-én Trentinót és Triesztet kínálta fel az olaszoknak. Sonnino báró külügyminiszter azonban ekkor már a neki más oldalról megígért egész tengerpartot és a dalmát szigeteket követelte (április 8.), és Bécsben meghallgatásra nem találván, április 26-án az entente-hatalmakhoz csatlakozott, mivel a londoni titkos szerződés az összes olasz követelések teljesítését megígérte. Történt ez annak ellenére, hogy éppen Sonnino volt az, ki 1882-ben a hármasszövetség megalkotását követelte.

Olaszország erre a hármasszövetségi szerződést május 4-én formailag is felmondotta és Burián báró május 10-i engedményeit félretolva, május 23-án volt szövetségesének hadat üzent. *Ezzel nemcsak a hármasszövetség bomlott fel, de az utolsó európai nagyhatalom is a háborúba lépett és a központi hatalmak dél felől is zár alá kerültek.*

A politikai háború tehát az 1914-es katonai események következtében és azok hatásaként szemelláthatólag a központi hatalmak ellen dőlt el.

Az állásháború mérlege 1915-1918-ban.

Olaszország beavatkozásával emberi számítás szerint a háborúnak mozgó háborúvá kellett átalakulnia, melyben a központi hatalmaknak saját területeiken kellett védekezniük.

Az olasz haderő azonban egészben véve sem volt elég erős arra, hogy az Isonzóvonalat áttörje és ezzel a hozzá fűzött számítások összeomlottak; sőt az olasz arcvonal annyira megmerevedett, hogy az Isonzó-vonal az olasz hatalmi állás temetőjévé kezdett alakulni, ami Olaszország hatalmi terveire és európai helyzetére nem volt kedvező kihatással.

Ugyanakkor a keleti arcvonalon a központi hatalmak az 1914 december óta dúló állásháborút a gorlicei áttörés révén mozgó háborúvá tették és az orosz haderőket Oroszország belseje felé messzire visszazoritották, ahol azonban ismét állásharc kerekedett.

Az ostromlott várból a központi hatalmak összesen négy nagy kitörést kíséreltek meg és pedig: I. 1915. Oroszország felé. II. 1915-16. Szerbia-Montenegró felé. III. 1917. Olaszország felé. IV. 1918. Franciaország felé. A kitörések azonban nem eredményezték azt az igazi mozgó háborút, mely az ellenség megverésére vezethetett volna, mert maguk a központi hatalmak voltak azok, akik részben elégtelen erőik, részben ellenségeik rendszabályai miatt megállani voltak kénytelenek, avagy politikai okok miatt nem tették teljessé győzelmüket.

Amidőn az olaszok az 1915 április 26-i londoni szerződést megkötötték, Galiciában már gyülekeztek a csapatok, melyek május 2-án Gorlicénél támadásba mentek át. A támadás rövidesen annyira kimélyült, hogy szeptember végén a keleti csatavonal a Riga-Dünaburg-Baranovicsi-Pinszk-Luck-Dubno-Csernowic vonalon állapotodott meg. Az orosz hadsereget döntő vereség érte; Nikolajevics Miklós nagyherceg fővezért a Kaukázusba küldték, helyét pedig maga II. Miklós cár foglalta el.

A győztes hadjárat sikerei a központi hatalmak részéről csak akként és akkor voltak kiaknázhatók, ha Oroszországot különbékére tudták volna kényszeríteni. Az orosz kormány azonban változatlanul az angol és francia nagykövetek (Buchanan és Paléologue) oldalán maradt és a központi hatalmak diplomáciája ezen a téren nem tartott lépést a hadsereg diadalaival. Azt a beláthatatlanul nagy előnyt, mit Oroszország kiválása és esetleges megbékülése, semlegessége vagy szövetsége jelentett, a központi hatalmak nem tudták elérni. Sőt akkor erőik egy részét délre indították, hol Mackensen és Kövess tábornagyok Szerbiát és Montenegrót megtámadták. Az 1913-i bukaresti békeszerződéssel megcsonkított és elszigetelt Bulgária 1915 októberben a központi hatalmakhoz csatlakozott, mire a két szerb állam idegen megszállás alá került. A beteg Péter királyt hordágyon mentették át az albán hegyeken; az öreg Miklós király hontalanná lett; a balkáni mozgó háború a központi hatalmak diadalát eredményezte. A román szövetséges elpártolása okozta e jelentékeny áldozatot, amely azonban abszolút értékre nem tudott emelkedni, mert a vérrel szerzett diadalt a balkáni Hohenzollern-államok kímélete csakhamar alászállította. Amit ugyanis a hadsereg kivívott, azt a politikai aggályok majdnem veszélybe döntöttek. Hohenzollern Ferdinánd román királynak és Hohenzollern Zsófia görög királynénak német barátságát minisztereiknek ententebarátsága kellő erővel ellensúlyozta és a központi hatalmak diplomáciája elfeledni látszott, hogy a modern államokban a politikát a kormányok intézik. *Bratianu Jonel* román miniszterelnök az 1919-1 párizsi békekonferencián büszkén mondotta el, *hogy Románia 1914 október 1. óta Oroszország oldalán állott és attól kezdve változatlanul az entente-hatalmak szövetségésének tekintette magát.* A központi hatalmak viszont ennek ellenére még Szerbia és Montenegró birtokában és Bulgária szövetségében is elmulasztották a román kérdés végső tisztázását.

Románia helyzetét a balkáni előnyomulás csupán annyiban befolyásolta, hogy a központi hatalmakhoz csatlakozni nem akarván és az 1914 szept. 18-i orosz-román titkos szerződés óta nem is tudván, az orosz hatalomtól került függő viszonyba. Mivel pedig az orosz szerződés neki Erdély megszerzését helyezte kilátásba, politikai szempontból Románia nem Oroszország, hanem Ausztria-Magyarország és a központi hatalmak ellen fordult. Tisza István a magyar kormány élén világosan észrevette az új helyzetet és a hazai románság megnyerésével igyekezett az orosz veszedelmet ellensúlyozni; de a német kormány a Hohenzollern név varázsától menekülni nem tudván, Romániát orosz tartaléknak hagyta meg, mely az orosz politikai és katonai érdekekre kedvező pillanatban annak elővédékeként a központi hatalmak ellen fordulhatott. Magyar szempontból ez a mulasztás csakhamar végzetesnek bizonyult.

Ugyanígy állott *Venizelosz* görög miniszterelnök is az entente oldalán, melynek a háború elején Görögország egész haderejét felkínálta, 1915 szeptember 30-án pedig Szalonikit is átengedte. *Konstantin* görög király erre Venizeloszt elbocsátotta és a parlamenti többség ellenére *Skuludist* nevezte ki miniszterelnökké. Az entente hatalmak azonban az északról közeledő szövetségesek ellen védekezve, a nekik átengedett Szalonikit katonai bázissá tették, *Venizeloszt* pedig a király és a német befolyás ellen küzdő ellenkormány élére állítva, egy semleges államban fegyveres erővel polgárháborút idéztek elő. A központi hatalmak ezzel ellentétben Görögországot a dinasztiaira való tekintettel semleges államnak tekintették és semlegességét tiszteletben tartva elmulasztották Szalonikit az idegen csapatoktól megtisztítani. *A szerbiai és montenegrói hadjárat politikai következményei tehát elmaradtak; Románia és Görögország felől nem múlt el a veszedelem; Szalonikiban hatalmas katonai tábor alakult, mely később a központi hatalmakra nézve végzetessé lett, Magyarországra pedig katasztrófát hozott.*

Hogy ez milyen óriási hiba volt, az már 1916-ban láthatóvá lett.

Ausztria-Magyarország szempontjából mindezek ellenére a háború 1916 elején a szerb-orosz támadás összeomlása és az olasz támadás meddőségének nyilvánvalóvá létele után befejezettek volt tekinthető. Ferenc József hunyó napja világa mellett is megérte azt, hogy birodalmának épségét a rettentő támadással szemben meg tudta menteni és csupán az keltett aggodalmat, hogy a keleti helyzet tisztulását nyugaton Verdun ostroma zavarta meg, melynek meddősége nagy áldozatot követelt és a nyugati hatalmakat arra bírta, hogy saját érdekükben keleten keressenek tehermentesítést.

A keleti és déli frontokon elért katonai diadalmok ki nem aknázása folytán így csakhamar új felhők jelentek meg a látóhatáron. A politikai támadás pergőtüze éppen Ausztria-Magyarország ellen fordult, melynek határain, az Isonzó mögött, Szalonikiban, Romániában és Kelet-Galíciában 1916 nyarán már egy koncentrikus támadás előjelei mutatkoztak, amit egyedül a háborúnak 1916 elején megejthető befejezése akadályozhatott volna meg.

Az új támadás megszervezése a neoszláv propaganda érdeme volt, melynek szolgálatában kiváló értelmi és politikai erők állottak. A vezetés mindenesetre a szláv hege-

monia megalkotására törekvő orosz reformpártokat (Miljukov) illette meg, melyek a balkán háborúk óta jól megszervezve várták az alkalmat, hogy a terveiknek útjában álló Ausztria-Magyarországra halálos csapást mérhessenek. Politikai terveiknek duna menti képviselői a csehek voltak. *Masaryk Tamás* prágai professzor már 1915 áprilisban, tehát a központi hatalmak katonai helyzetének mélypontján, emlékiratot nyújtott át a brit külügyi hivatalnak, hol az *Seton Watson* professzor útján *Sir George Clerk* osztályfőnök kezébe került, melyben a háború gyors befejezése érdekében Ausztria-Magyarország megtámadását és felosztását javasolta. Ebben az iratban még az orosz hatalomra építette reményeit; *orosz nagyherceget kért Csehország trónjára, orosz nagyhercegnőt a szerb és román trónörökösöknek; orosz helytartó jelent meg a budapesti horizonton is, honnan kis távolságra húzódott volna el, Debrecen fölött, az orosz határ.* Oroszország tehát a magyar alföldre lépett, a cseh-szerb korridoron át pedig az Adriát is elérte volna. Francia és angol barátai, *Denis Ernest* és *Seton Watson* még 1915-ben pontosabban megvonták Csehország, Szerbia és Románia új határait és *e határok sok helyen még kilométernyi távolságra sem térnek el a trianoni szerződésben megjelölt határoktól.* Ezt az 1915-i státuszkvót vágta ketté a gorlicei áttörés és temették el az orosz és balkáni harcterek eseményei; egészen addig, amíg a verduni támadás ellensúlyozása végett és a nyugati arcvonal mentesítése érdekében őket újra fel nem élesztették.

Románia és Görögország ententebarát kormányai, Szaloniki angol-francia és Dél-Albánia olasz csapatai tehát egy új támadás eszközeivé lettek, melyet a neoszláv propaganda 1916 nyarán hatalmas erővel intézett Ausztria-Magyarország ellen, hogy annak szláv népeit orosz védőség alá helyezhesse. A nyugati hatalmak magok is szívesen látták volna Németország szövetségesének bukását és e végből jelentékeny erőket bocsátottak rendelkezésre keleti szövetségeseiknek.

A támadást 1916 június 4-én Bruszilov orosz tábornok harmadfélmillió emberrel indította meg. Alighogy Lucknál az osztrák-magyar-német arcvonal a támadást nagy veszteségekkel felfogta, augusztus 15-én már *Sarrail* francia tábornok, a balkáni haderők fővezére nyomult észak felé, 27-én pedig Románia üzent hadat. A hármas támadás megállítása 1917 elejéig eltartott és csak nagy áldozatok árán volt elérhető.

A szenvedett kudarc eredménye angol, francia és orosz kormányválságokban volt észlelhető. A változó kormányok azonban még így is egyértelműen elutasították azt a békeajánlatot, melyet a központi hatalmak 1916 december 12-én tettek. A békeajánlat nyíltan történt és hasonló nyíltsággal utasított el. Károly osztrák császár és magyar király, ki a decemberi békeajánlattól sokat várt, annak megghiúsulása tehát legszebb reményeit döntötte meg, rövidebb idő után úgy vélte, hogy a titkos tárgyalás sokkal inkább célhoz vezető. Ebben az irányban tett fáradozásai egyedül az olasz kormány ellenállásán hiúsultak meg, amely az erős Ausztriától való félelmében teljesen a neoszláv politikusok karjaiba vetette magát. *Sixtus* páрмаi herceg, Zita királyné fivére, kétszer is Bécsbe látogatott (1917 március 22. és május 7-9.), az angol és francia kormányok helyeslését azonban *Sonnino* báró tiltakozása jámbor óhajjára szállította le;

Károly király leveleinek közzétételével pedig Clemenceau francia miniszterelnök a különbeke kísérleteinek is *véget vetett*.

A háború egysége tehát ismét biztosítva volt és vele biztosítva volt a háború folytatása is, melynek érdekében az egyes hatalmak új intézkedéseket tettek, mert a küzdelem valamennyit kivétel nélkül megviselte.

A brit szigeteken 1916-ban ír forradalom ütötte fel fejét, mely az európai fronton küzdő Angliát hátban fenyegette. *Sir Robert Casement* ír pártvezér már 1916 tavaszán partra lépett egy német hajóról, de bár nyomban fogságba került és kivégezték, már húsévtkor kitört a dublini felkelés, mely *félezer* áldozatot követelt. Írország ostromállapotba került és jelentékeny angol haderőt kötött le. A nehézségek leküzdése végett a gyöngye *Asquith* miniszterelnök helyét, Bukarest elfoglalása hírére (december 7-én), *Lloyd George* foglalta el, ki diktatori hatalommal koncentrációs kormányt alakított, hogy Anglia legjobb erőit csatasorba állíthassa.

Franciaországban súlyos árulások robbantak ki és ez tette szükségessé, hogy a kormány élére *Clemenceau György* kerüljön, ki az árulókat kivégeztette, a békére hajlókat bebörtönözte (Caillaux miniszter) vagy száműzette (Malvy miniszter).

1917 elején a Német Birodalom politikai frontja is megingott. *Bethmann-HoUweg* kancellár védelmi, *Ludendorff* tábornok a hadvezetőség élén hódító háborút folytatott. Ugyanakkor a korlátlan bűvárhajóharc elrendelése (1917 február 1.) éles ellentétben állott a radikális szocialista blokk megalakulásával (1917 április), mely később a kommunizmus melegágyává lett. A birodalmi gyűlés a középúton látszott haladni, *midőn igy július ig-én az egyezményes béke megkötése iránt hozott határozatot*. Ez azonban csak az irányzatok számát szaporította meg.. Az ellentétes irányzatok viszont kancellárválságokat idéztek elő (1917 július 14. *Bethmann-Hollweg* utóda *Michaelis*, november 1. a bajor *Hertling* gróf), melyek a megoldást semmivel sem vitték előre. Anglia és Franciaország koncentrációs kabinetéivel szemben a császárnak felelős kancellárok váltakozása inkább Németország tanácsalanságát mutatta és ezen a tapasztalt *Hertling* gróf bajor miniszterelnök kinevezése (az első délnémet kancellár) sem változtatott.

Károly császár és király trónralépése ugyanakkor Ausztria-Magyarországban is változásokat idézett elő. Ausztriának sem parlamentje, sem megfelelő kormányai nem voltak, multai *Tisza István* gróf a kettős monarchia vezető államférfiává lett, akit a háború kezdete óta minden fontos kérdésben meghallgattak és akit a külföld is első sorban vett számításba, mikor Ausztria-Magyarországról volt szó. Személyes ellenfelének, *Czernin* grófnak a külügyminiszteri székbe való emelésével azonban *Tisza* állása megingott és 1917 május 23-án le kellett mondania. Mivel a lemondás után is a többség vezére maradt, utána csak kisebbségi kormányok (*Esterházy*, *Wekerle*) jöttek; ezáltal a vezetés teljesen *Czernin* kezébe került, kinek politikája nem mindenben egyezett a magyar érdekekkel. A *cseh foglyok* (*Kramar*, *Rasin*) *szabadonbocsátása és a nemzetiségi erők felszabadítása mindenestre jelentékenyen meggyengítette Ausztria-Magyarország belső frontját*.

Teljesen felbomlott a rend Oroszországban, hol az öreg *Stürmer* miniszterelnök már a német különbéke megvalósításán dolgozott, amidőn az angol és francia nagykövetségekkel szoros összeköttetésben álló neoszláv csoport (Miljukov) 1917 március 16-án a békére vágyó II. Miklós cárt lemondatta és Oroszországot újra támadásba kergette. A kormány élére *Lvov* herceg állott, kinek oldalán a neoszláv gondolat barátai az orosz hatalmat az entente érdekeinek szolgálatában továbbra is megtartották. A hatalom azonban ekkor már a munkások kezében összpontosult, kiknek átmeneti képviselője, a forradalmár *Kerenszki Sándor* volt. Július 22-én *Kerenszki* maga vette át a kormányt, de ő már a Svájcból hazatért *Lenin* és kommunista társai propagandájával került szembe, mely a háborúban kifáradt orosz tömeget meghódította és november 12-én a Kerenszki-kormányt foglyul ejtve, Oroszországot kommunista köztársasággá nyilvánította és egyben az entente követeit is távozásra kényszerítette.

Oroszország ezzel a háborúból, az európai állami és társadalmi rendből is kivált, mi a háború politikai és katonai felépítésében súlyos eltolódásokat eredményezett.

Ha e kiválás különbéke formájában történik meg, úgy Németország hatalmas alátámasztást kapott volna kelet felől és egész erejével nyugat felé fordulhatott volna, Oroszország azonban forradalmi elemeivel telítve, megbízhatatlan szomszédnak mutatkozott és ezért alátámasztás helyett nagy katonai erőket kötött le, melyek Riga és Odessza irányában előnyomulva, az egész orosz síkságon szétömlöttek. Északon a finn tavakig, keleten a Kaukázusig német, osztrák és magyar helyőrségek helyezkedtek el. Az így kétoldalt átfogott bolsevik kormány különbékét kötött (Breszt-Litovszk, 1918 március 3.); ezt megelőzte az Oroszországtól elszakadt Ukrajna békéje (február 9.) és követte Finnországé (március 7.), miáltal Oroszország darabokra törve került ki a háborúból. A darabokra tört Oroszországot lassankint német, osztrák és magyar csapatok szállották meg, mi a megkötött különbéke értékét nagyban alászállította, sőt a tartalékok szempontjából, de politikailag is többé-kevésbé tehetetlent jelentett.

Románia, melyet 1916-ban Oroszország taszított a háborúba, ily körülmények között egymagában alig folytathatta tovább a háborút és február 9-én *Bratianu* elhagyta helyét. Hivatalbeli utóda *Averescu* tábornok lett, ki azonnal felvette a tárgyalást a központi hatalmakkal, a békeszerződést azonban csak az ő utóda, *Marghiloman* írta alá. A május 7-1 bukaresti békeszerződés értelmében Havasalföld továbbra is megszállás alatt maradt, de Moldvában nemcsak a román kormány működött szabadon, hanem az entente hatalmak megbízottait sem távolították el és *Bratianu miniszterelnök a párizsi békekonferencián nyíltan elmondotta, hogy ez tette lehetővé, hogy a békeszerződés megkötése után a román kormány tovább folytatta készülődéseit az új háborúra.*

A keleti arcvonalon megkötött különbéke és az általa lekötött nagy katonai erők tehát nem könnyebbülést, hanem újabb tehetetlent jelentettek és a központi hatalmak ezzel az új teherrel vállalkon fordultak nyugat felé, hol Oroszország kilépését máj Amerika hadbavonulása ellensúlyozta.

TISZA ISTVÁN GRÓF
MINT A 2-IK HONVÉD HUSZÁREZRED PARANCSNOKA.

BÜLOW BERNHARDT HERCEG
NÉMET BIRODALMI KANCELLÁR ÉS POROSZ
MINISZTERELNÖK, MAJD NÉMETORSZÁG
RÓMÁT KÖVETE (1914-1915.).

BURIÁN ISTVÁN GRÓF
AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG KÜLÜGYMINISZTERE
1915-BEN
ÉS 1918 ÁPRILIS-OKTÓBER HAVÁBAN.

CLEMENCEAU GYÖRGY
A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG MINISZTERELNÖKE ÉS HADÜGYMINISZTERE
1917. NOVEMBER HAVÁTÓL 1920. JANUÁR HAVÁIG.

POINCARÉ RAYMOND
A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG ELNÖKE 1913-1920-IG.

SONNINO SIDNEY BARÓ
OLASZORSZÁG KÜLÜGYMINISZTERE 1914-1919-IG.

SZÁSZONOV SZERGEJ
OROSZORSZÁG KÜLÜGYMINISZTERE 1910 -1916-IG.

PASICS NIKOLA
ÍZEBIA MINISZTERELNÖKE.

VENIZELOSZ ELEUTHERIOS
GÖRÖGORSZÁG ENTENTE-BARÁT MINISZTERELNÖKE.

HEINRICH LIPOŦ GRÖF
AŦRIETRIA-TRAGVAROREŽIJA KIŠEBOUMNISISTILIA 1912—1915 JANUAR HAVAJIC.

BETHMANN HOLLWEG THEOBALD
MEHET PIRODALMI KASCELLAR 1914—1917 JURETIS 14-16.

Még egy kétes öröksége maradt az 1915-től 1918-ig terjedő állásháborúnak: *a lengyel kérdés rendezetlen volta.*

Alig esnénk túlzásba, ha kontinentális szempontból az egész európai háborút a lengyel kérdés körül csoportosítanánk, mert a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország megtámadása Franciaország részéről csak Oroszország lekapcsolása útján, a német-orosz évszázados szövetség szétrobbantása csupán az általuk felosztva tartott Lengyelország feltámasztása útján volt lehetséges.

A lengyel kérdés tehát a háború első napjától kezdve a megoldandó kérdések homlokterében állott és megoldatlanul maradván, a központi hatalmakra végzetesnek bizonyult.

Amidőn a világháború kitört, a Lengyelországot több mint egy évszázad óta felosztva tartó hatalmak először kerültek egymással háborúba. Reájok nézve tehát jövő viszonylataik szempontjából az volt a legfontosabb, hogyan fogják a lengyel kérdést akként megoldani, hogy az mindnyájukat kielégítse és a jövő békét biztosítsa.

A lengyelek rokonérzése Ausztria felé irányult és Pilsudski József, légiói élén már 1914 augusztus 6-án átlépte az osztrák határt, hogy az osztrák-magyar hadsereghez csatlakozzék. Krakkóban alakult meg augusztus 16-án a Lengyel Nemzeti Tanács is, miáltal a lengyel kérdésben Ausztria került homlokterbe. Oroszország nem akart Ausztria mögött maradni és augusztus 14-i proklamációjában Lengyelországnak önkormányzatot ígért, november 26-án Varsóban oroszbarát Lengyel Nemzeti Tanácsot alakított, 1915 január 25-én orosz-lengyel légiót szervezett, április 4-én pedig közzétette a lengyelországi autonómiára vonatkozó kormányrendeletet. 1915 augusztus 5-én azonban Varsó német kézbe került és Beseler tábornok a német kormány rendeletére a lengyel hatóságokat feloszlatta. Erre Pilsudski a légiók élén a központi hatalmak ellen fordult és mivel félő volt, hogy a szakadás Oroszország befolyását fogja megerősíteni, Bécs és Berlin 1916 november 5-én elismerték Lengyelország függetlenségét, annak élére pedig egy háromtagú régensséget állítottak. A régenség felelős kormányt nevezett ki és hadsereget állított, mely a központi hatalmak hadseregeinek kötelékében harcolt tovább. Gyökeresen megváltozott a helyzet akkor, midőn 1917 január 22-én Amerika és március 19-én az új orosz kormány Lengyelország függetlenítése mellett nyilatkoztak, mert ezzel a központi hatalmakat nehéz helyzetbe hozták. A lengyelek ugyanis most már a teljes függetlenséget követelték. Amíg azonban a francia kormány június 5-1 dekrétumával francia földön lengyel nemzeti hadsereg felállítását engedélyezte, addig Beseler tábornok a lengyel légiókat német eskü letételére szólította, az ellenszegülő Pilsudskit pedig a magdeburgi várba záratta. A lengyel régenség csalódottan látta, hogy a breszt-litovszki béketárgyalásokból kihagyják és hogy Cholm tartományt, melyre a lengyelek számot tartottak, Ukrajnának adják oda, mire Haller tábornok a légió élén ellenállni készült. A légiókat lefegyverezték és pörük Máramarosszigeten folyt addig, amíg Károly királytól kegyelmet nem kaptak; Haller tábornok azonban Ukrajnán keresztül Párizsba

szökött, hol a lengyel nemzeti hadsereg élére állították. A független Lengyelországnak Ausztriával kapcsolatban való megszervezését Németország mindvégig ellenezte, de Tisza István is kifogásolta, mert új szláv tömegek felvétele a dualizmus kereteit megbontotta volna.

Végeredményben tehát a lengyel kérdést sehoggy sem tudták eldönteni és az a háború végének nagy problémái között a legnagyobbak és a legsúlyosabbak közé emelkedett.

Ha egy pillanatra megállunk annál a határvonalnál, melyet politikai szempontból! az orosz hatalom kiválása és Amerika belépése jelentett, akkor lehetetlen észre nem vennünk azt, *hogy a központi hatalmak a politikai kérdések tömkelegeivel szemben teljesen tanácstalanul állottak. Senki sem volt tisztában azzal, hogy a megszállás alá került idegen földek kézi zálognak tekinthetők-e, vagy pedig messzemenő átalakulásnak lesznek alapjai. Sem nyugaton, sem keleten, sem délen sehol nem voltak észrevehetőek még körvonalai sem annak, hogy a központi hatalmak a felmerült kérdésekben mire gondolnak; a lengyel kérdésben viszont egymással készültek szembe kerülni.*

Amerika beavatkozása ezért tette lehetővé azt, hogy egy Európán kívüli hatalom! esetleges katonai sikerével a jövő sorsának intézését a központi hatalmak kezéből! kiragadja és maga írja elő a jövő béke feltételeit.

Amerika beavatkozása és a háború befejezése.

(1917-1918.)

Amerika kezdettől csak formailag volt semleges hatalom.

A német diplomácia már akkor helyrehozhatlan hibát követett el, amidőn Anglia semlegességében és távolmaradásában bízott; *de hibáját még jobban tetézte azzal, hogy az angolszász hatalmak érdekközösségéről és világszövetségéről sejtelve sem volt és ennek következtében azokat figyelmen kívül hagyta.*

Anglia és az Egyesült Államok 1815 óta karöltve haladtak a világpolitika terén és egy évszázadon át sohasem kerültek szembe egymással. Midőn az angol-német ellentét előhírnökei a látóhatáron megjelentek, a trónralépő VII. Edvárd király 1901-ben Amerikát a német kérdésben is maga mellé vonta és előre lekötötte abban az irányban, *hogy-* Amerika európai háború esetén egyedül Anglia és szövetségesei oldalára állhasson. Az ár a Panama-csatorna megépítésének kizárólagos joga volt, melyben Anglia és Amerika egy évszázadon át versenytársak voltak és amelyben VII. Edvárd Amerika megnyerése: végett 1901-ben oly megoldást kínált fel, amelyben a brit kormány a csatorna megépítésének és ellenőrzésének monopólium jogát az Egyesült Államoknak engedte át.

A háború kitörésekor tehát Amerika kormánya és népe Anglia mögött foglalt állást; és a háború első percétől kezdve Angliának és Anglia szövetségeseinek kedvezett. Ezért szállított nekik lövészert és tiltakozott azok ellen a német rendszabályok (blokád, bűvár-

hajóharc stb.) ellen, amelyek ezen egyoldalú háborús szállításokat korlátozták vagy megghiúsítani törekedtek. Ezért pusztult el a *Lusitania* személyszállító gőzös is május 7-én, mert az 1198 utason és személyzetten kívül 5000 láda lővőszert szállított. Midőn 785 polgári utas a tengerbe fűlt, a németellenes propaganda a *Lusitania* nevet csatakiáltásul választotta és a hadiszerszállítás fokozása érdekében most már a bűvárhajóharc teljes megszüntetését követelte.

Az 1917 január 9-1 plessi tanácskozás azonban Tisza gróf ellenére is a bűvárhajó óh arctól remélte Anglia békére kényszerítését és így vette kezdetét február i-én a korlátlan bűvárhajóháború, mely Amerikát február 3-án szakításra, április 6-án pedig hadüzenetre bírta. A német bűvárhajók valóban emberfeletti erővel megakadályozni törekedtek az amerikai beavatkozást, hogy az elkövetkező franciaországi támadásban a döntő és végleges diadalt Németország részére biztosítsák.

A központi hatalmak a 12. isonzoí csata előestéjén, mikor az olaszok már Trieszt megvételeére készültek, 1917 októberben, az Adria felé irányították csapataikat, ahol október 24-27-ig Tolmein mellett a csatavonalat áttörték és november 11-én a Piave-vonalán állottak meg. Bár az arcvonaltól mögötti olasz területen zavargások voltak észlelhetők és kellő erő latbavetésével a további előnyomulásnak nem voltak akadályai, a központi hatalmak itt sem erőszakolták ki a különbékét, hanem a legyezőszerű támadás tovább fordult nyugat felé, hol Hindenburg tábornagy 1918 tavaszán végre döntő támadásba ment át.

Amerikából ezalatt 1918 március végéig 300,000 katona érkezett és helyezkedett el a kifáradt angol-francia csatavonal mögött, melyet belgák, portugálok és gyarmati csapatok tarkítottak.

A támadás 1918 március 21-én vette kezdetét és július 18-án a Marne folyó mellett hiúsult meg. Midőn a lassú visszavonulást az amerikai csapatok meglepetésszerű támadása szeptember 12-én gyorsabbá, a bolgár front feloszlásának híre pedig véglegessé tette, a háború befejezettnek volt tekinthető.

* * *

A béketárgyalások megkezdése iránt már az augusztus 14-én, a spaai német főhadiszálláson *Vilmos* császár és *Károly* király, *Hertling* gróf kancellár, *Hintze* és *Burián* külügyminiszterek, *Hindenburg* fővezér, *Ludendorff* és *Arz* vezérkari főnökök megállapodtak. Csupán abban volt eltérés a német és osztrák-magyar felfogás között, hogy a németek az egységes, az osztrákok a külön fellépéstől vártak előnyöket. Az amerikai csapatok támadása (szeptember 12.) után *Károly* király szeptember 14-én az összes hadviselő feleket békére szólította, de az ellenséges kormányok egymás után elutasították.

Károly király körtávirata sejteni engedte azt, hogy a gyöngye és annyi népelemből összeállított Ausztria-Magyarország a háborúban kimerült és hogy annak folytatása további gyengülést, esetleg katasztrófát fog eredményezni. Még a kettős monarchiánál is gyengébb volt azonban az 1911 óta hadban álló Bulgária, melyet a központi hatal-

mak haderői 1916 óta csak gyengébb erőkkel tartottak Szaloniki ellenében, mely azóta technikailag kitűnően felszerelt, nagyarányú hadműködési alappá fejlődött ki. Ferdinánd bolgár cár hiába jelent meg a német főhadiszálláson; ott mindennek jórafordulását a franciaországi mérkőzéstől várták. Midőn azonban ez utóbbi nem hozta meg a gyors eredményt, június 22-én a németbarát *Radoslavov* miniszterelnök helyét a demokrata *Malinov* foglalta el, ki éhező és lerongyolt népe élén már nem tudta feltartani azt az általános támadást, melyet *Franchet d'Espérey* fővezér szeptember 15-én megindított. Tíznapos harc után, szeptember 25-én, *Malinov* fegyverszünetet ajánlott, mely 29-én Prilepben létre is jött. A bolgárok a frontot megnyitották és ezzel a lavina megindult Ausztria-Magyarország ellen.

Bulgária kiválásának súlyos következményei között az *első* mindenestre az a katonai előnyomulás volt, mely a központi hatalmak déli hadseregeit gyors visszavonulásra bírta. Az entente-hadseregek hulláma szeptember 29-én már Üszkübot, október 5-én Vranját, 12-én Nist, 29-én Popsarevácot, november 1-én pedig Belgrádot érte el. A *második* az albán arcvonalon mutatkozott, hol a balkáni olasz hadsereg októberben Albániát szállotta meg, október 24-től pedig a piavei frontot szorította vissza és november 3-án északon Trientbe, keleten Triesztbe vonult.

A *harmadik* következményt a politikai eltolódások adták, melyeket a kimerült és éhező tömegek állásfoglalása eredményezett. *Ferdinánd* már október 3-án lemondott és *Radoslavovval* együtt Németországban keresett menekülést. Ferdinánd helyét fia, *Boris* cár, *Radoslavov* helyét ententebarát politikusok foglalták el. Magyarországon *Tisza* gróf bukása után is megmaradt a munkapárti többség; *Esterházy Mór*ic gróf és *Wekerh Sándor* kormányai tehát kisebbségek élén kormányoztak. A polgári pártok ennek ellenére is összetartottak azzal a radikális-szocialista pártalakkal szemben, mely az általános választójog kivívására 1918 június 8-án *Károlyi Mihály* gróf elnöklete alatt megalakult, Nagyobb hatást gyakoroltak a katonai események Ausztriában, hol a lengyel, cseh és délszláv nemzetiségek nyílt elszakadás felé törekedtek. Ezt akarta megakadályozni *Károly* császár, midőn október 17-én Ausztriát federatív állammá nyilvánította. Ezzel azonban az 1867-i kiegyezést megalkotó Ausztria államjogi jellegében megváltozott, a magyar kormány pedig a kiegyezést felbontottnak nyilvánította. *Károly* császár a federatív átépítéssel *Lamasch* professzort bízta meg, ki október 27-én kormányt alakított ugyan, de már semmi dolga sem akadt, mert Ausztria nemzetiségei elszakadtak. Németországban az öreg *Hertling* grófot október 3-án a fiatal *Miksa badeni herceg* váltotta fel. Az új kancellár a tárcákat a különböző pártok között osztotta szét; az új államtitkárok a kancellár és a császár helyett a kancellárral együtt a parlamentnek voltak felelősek. Németország első felelős kormányának tehát a német állam átépítése jutott feladatul. A polgári kormányokkal szemben Németországban és Magyarországon is radikális, szocialista és kommunista szellemű alakulatok és mozgalmak voltak észlelhetők, melyek az utcára támaszkodva, igyekeztek a kormányt magukhoz ragadni.

A központi hatalmak tragédiája tehát abban rejlett, hogy az államjogi alapok meg-

mozdulása után, mozgásban levő alapról kellett felvenniük a béketárgyalások fonalát az ellenséggel, mely a bolgár fronton áttörve, a belső zavarokkal küzdő ellenségre készült lecsapni.

Mivel a már 1917 őszen megindított támadások 1918 nyarán Amerika beavatkozása következtében általános visszavonulást eredményeztek, a központi hatalmak a bolgár kapun át betörő veszedelmet, mely az egyes államok határain belül forradalmi mozgalmakat eredményezett, a békeszerződés megkötésével igyekeztek elhárítani.

Tekintettel arra, hogy a háború befejezését Amerika beavatkozása hozta meg, a központi hatalmak 1918 október 5-én Amerika békefeltételeit fogadták el, melyeket *Wilson* északamerikai elnök január 8-án 14 pontban formulázott. *Wilson* elnök azonban válaszjegyzékeiben, szövetségeseinek rejtett céljai érdekében, csupán kitérő válaszokat adott és ezzel a békére kész ellenség megrontására törekedett. Németország és Ausztria-Magyarország belső rendjét ez a taktikázás borította fel. Október 25-én Magyarországon megalakult a *Nemzeti Tanács*, melynek elnöke, *Károlyi Mihály* gróf, a hatalom átvételére Bécsbe utazott; midőn október 29-én ennek ellenére *Hadik* grófot nevezték ki, 31-én kitért a forradalom, melynek eredménye *Tisza István* gróf meggyilkolása és *Károlyi Mihály* hatalomra kerülése lett. A horvátok elszakadtak és Fiumét maguknak foglalták le; a délszlávok a szerb király védősége alatt megalkották Jugoszláviát, az északi szlávok a cseh és lengyel köztársaságokat. A német forradalomhoz *Wilsonnak* az a követelése adta meg a lökést, hogy *Vilmos* császár helyéről eltávozzék. A november 8-i müncheni forradalom a Wittelsbachokat, a november 9-1 berlini forradalom a Hohenzollernek valóban távozásra bírta és III. Lajos király Svájcban, II. Vilmos császár Hollandiában keresett menekülést. *Károlyi Mihály* gróf hatalomra kerülése Magyarországon, Adler Viktor szocialista vezéré, *Stürgkh* gróf miniszterelnök gyilkosáé Ausztriában, a galíciai *Eisner Kürté* Bajorországban és a szocialista *Eberté* Németországban kellő biztosítékot nyújtottak arra nézve, hogy a központi hatalmak belső egységükben megbomlanak és a titkos szerződéseken és annexiókon alapuló békefeltételeket is elfogadják.

Wilson taktikázása tehát nem Amerika nevében, hanem a franciáktól vezetett háborús koalíció érdekében történt és *Wilson* ezek után november 5-i jegyzékében a feltételek korlátlan megszabásának jogát már kifejezetten *Foch* francia tábornagra ruházta át.

Ez viszont *Wilson* 14 pontjának félretolását és Amerika súlyos vereségét jelentette. Azét az Amerikáét, melynek a háború eldöntése kizárólag köszönhető volt.

A béke megalkotásának gyökereit e szerint nem azokban a nyilatkozatokban kell keresnünk, amelyeket *Wilson* az Egyesült Államok és a nyugati arcvonalon álló kétmillió amerikai katona élén tett, hanem azokban a titkos aspirációkban, melyek az entente hatalmak egyezményeiben formát öltöttek és melyeket az amerikai katonák elutazása után a gyenge jellemű *Wilsonra* ráerőszakoltak, ki akkor már tehetetlenül küzdött ellenök. Ezért Amerika is elfordult saját vezérértől és midőn *Wilson* a békeszerződést haza vitte és az amerikai kongresszus: asztalára tette, az a *Wilson*tól aláírt okmányoktól a hozzájárulást megtagadta.

A háború elvesztésének indító okai.

Röviden ismertetnünk kell azokat a belső szervezeti okokat is, melyek a háború elvesztését nagy mértékben előmozdították.

Az első és legfontosabb ok mindenesetre az a nagy eltérés volt, mely a központi hatalmaknál a *politikai és katonai szervezet között mutatkozott* és amely az ellenséges hatalmaknál sokkal kisebb mértékben volt meg.

Németországban az 1914 július 29-i tanácskozásban a legfőbb rendelkezés katona kézbe került, vagyis a háború esetére vonatkozó katonai rendelkezések automatikus életbeléptetése következett el azoknak legkezdetlegesebb alakjától a legkomplikáltabb hadműveletekig. A haditervben azonban a semleges Belgiumon való átvonulás is benne volt, tehát a politikai kormánzatnak ebben a kérdésben saját meggyőződése ellenén oly rendszabályt kellett magáévá tennie, mely Angliát is Németország ellen fordította. Egy további ellentét mutatkozott a szárazföldi és a tengeri haderő között, ami korám sem katonai belső, hanem politikai, tehát külső ellentét volt. Az ellentét gyökerei messzi visszanyúltak abba az időbe, amidőn Németország tengeri haderejét rohamosan fejleszteni kezdte és a *Weltpolitik-mozgalom* a tengerre helyezkedett. A Német Birodalom azonban ezzel olyan alternatíva elé került, melyben a szárazföld és a tenger között soha sem tudott választani. Vele szemben az angol diplomácia soha sem titkolta el azt, hogy Német országot hogyan fogja fegyverletételre kényszeríteni, mert *egy évtized óta Németország határain szervezte annak ellenségeit. Az angol sajtó csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy a németek elfelejteni látszanak, hogy hazájok kontinentális ország, melynek igen rossz határai vannak és az angol diplomácia ezeken a rossz határokon halmozta fel azt a sok veszedelmet, melyet a háború vihara oly erővel zúdított Németországra, hogy a német flotta jelen tősege politikailag összezsugorodott.* Tirpitz admirális a főhadiszálláson teljesen egyedül érezte magát és emlékirataiban elmondja, hogy az ellentét a két haderő között annyin ment, hogy a szárazföldi haderőt képviselő barátai csak esténként merték őt felkeresni

Az egység hiánya még sem e külsőségekben hatott a legszerencsétlenebbül, hanem abban hogy a polgári és katonai kormányzat együttműködése hiányzott. Ausztria-Magyarország polgári kormánya pl. a háborút a katonaitól eltérőleg értelmezte és az eltérés annál súlyosabb volt, mert a monarchia heterogén elemekből állott. Már az 1914 júliusi közös miniszteri értekezleten kitűnt a nagy különbség *Tisza István* és az osztrákok, köztük í hadügyminiszter és a vezérkar felfogása között. Magyarország miniszterelnöke a monarchia belső szerkezeti hibáit látva, Magyarország jövő sorsáért aggódva és a cári Orosz országnak akkor még félelmes katonai erejét, a biztos támadását megelőző izgatásokkal és merényletekkel, a balkáni háborúkat végigtekintve mást, mint védelmi háborút ne tudott elképzelni és mást, mint védelmi háborút támogatnia, súlyos politikai hiba lett volna. Ezzel ellentétben *Conrad* báró zseniális terveket készített és figyelmét a kelet határok helyett a nyugatiak felé fordította, hol később aktíve is hadat vezetett. Az ő

szemei olasz földön jártak, hol a háború elején azonban katonailag még minden csöndes volt, mire balkáni haditervét kellett elővennie, melyet annak az Oroszországnak a támadása zavart meg, melynek torkában Magyarország védtelen határokkal feküdt.

Igaz, hogy az események következtében a központi hatalmak legfőbb katonai és politikai vezetése hova-tovább jobban összecukódott, a hadicélok tekintetében azonban az ellentétek nem kisebbedtek, hanem egyre nagyobbakká lettek. *Tisza István* a. háborút már 1915 őszén befejezni remélte, a verduni támadás azonban meghosszabbította; 1916-ban már konkrét békelépések történtek, a decemberi békeajánlatot azonban az ellenséges hatalmak elutasították, mire Németország a korlátlan bűvárhajóharcra határozta el magát, melynek *Tisza István* ellene mondott; végül 1918-ban *Czernin* gróf egyszerűen a különbéke útjára lépett, ami Németország neheztelését vonta maga után. Midőn helyét *Burián* gróf foglalta el, a német hadvezetőség az együttműködés érdekében 1918 május 12-én Ausztria-Magyarországgal oly egyezményt kötött, mely az egységes katonai adminisztrációt valósította meg, a további események folyamán azonban *Andrássy Gyula* gróf, mint közös külügyminiszter, október végén a német szövetséget felbontotta és a monarchia darabokra hullott.

Bulgáriáról nem is szólunk, pedig éppen Magyarország szempontjából nem volt közömbös, hogy az északalbániai területen harcoló csapatok mögött erős politikai és katonai egység álljon. Bulgária mindenkitől elhagyva érezte magát és hasztalan sürgetések után, reménytelenül adta meg magát az ellenségnek, mely a balkáni arcvonalon át nyomult Magyarország területére.

Ezzel szemben az *ellenséges hatalmak* állandó tanácskozások, találkozások és miszsiók útján egy az együttműködésre sokkal kevésbé alkalmas területen sokkal többet értek el. Hadi céljaik merészek és egyszerűek voltak; egy területre sehol sem vágyott két hatalom, amint az Lengyelországban történt. A vándortanácskozások, melyek a nyugati kormányoknál a háború befejezése után is megmaradtak, *1917 novemberben végre a legfelsőbb tanácsban kristályosodtak ki*, amely Versaillesban és Párizsban egy összetételében talán nehézkes, de ágazataiban annál elasztikusabb és mindenképp egységes szervezet volt. Helyet foglaltak benne a *szövetséges és társult hatalmak kormány elnökei*, akik a belső politikai frontért, az élelmezésért és a katonai sorozásokért voltak felelősek; a *párizsi nagykövetek*, kiknek tanácsa (*conférence*, később *conseil des ambassadeurs*) diplomáciai és később határkérdésekben tett előterjesztéseket; a *tábornokok tanácsa* viszont a hadvezetést irányította. *Valamennyien egy akarat szerint dolgoztak és az európai határokat francia földön, francia vezetés* (Clemenceau francia miniszterelnök) *alatt, a francia érdekeknek megfelelően alkották meg.*

Ez a különbség az ellenséges és a központi hatalmak között abban is megnyilvánult, hogy az előbbieket parlamentjeiktől mindent megkaptak és nagyobb tartalékokkal rendelkeztek katonában, pénzben, élelemben, ruházatban és hadianyagban, míg az utóbbiaknál a lelkek sohasem voltak egységesek. Ennek titka nyilvánvalóan abban rejlett, hogy Németország és Ausztria-Magyarország kormányai sohasem vették annyira

figyelembe a közvélemény politikai és katonai fontosságát, mint az a nyugati államokban történt. A kormányok a magok kedvéért kormányoztak és a tömegek mentalitásával soha sem kerestek összeköttetést, már pedig a nép az ismeretlen célokért, melyeket magától távolesőknek tart, seholy és sohasem szokott lelkesedni. A tömegek lelkének organizálása egyedül tette lehetővé az ellenséges hatalmaknak, hogy a hadseregekben és a népekben az ellenállás, a kitartás és az áldozatkészség érzéseit és akaratát akkor is megtarthatták, mikor a központi hatalmak győzelmei rettentő csapásként sújtottak le, és hogy oly könnyen elutasították a különbéke és a forradalom gondolatát akkor, midőn az csupán az ellenségnek kedvezett volna.

Ezzel ellentétben a központi hatalmaknál a politikai és katonai szervezetek sem egymással nem kapcsolódtak egybe, sem pedig a parlamenteknek és a tömegeknek mentalitásával nem rendelkeztek, holott a háború kezdetén az önvédelem olyan alapnak látszott, melyet mindenki elfogadhatott és melyen a népek millióinak lelkét egyetlen akaratban lehetett volna összekovácsolni. Ha ez nem volt meg 1914-ben, az a háború szerkezeti felépítésének születési hibája volt, amely 1915-ben ellentétekhez, igi6-ban súrlódásokhoz, 1916-ben meghasonláshoz és 1918-ban teljes felbomláshoz vezetett, amit az ellenséges hatalmak hamar észrevettek, állandó figyelemmel kísértek és a maguk előnyére kihasználtak

Az arcvonalakon álló katonák tehát nehezen és alig kapták meg azt, amire szükségük volt; rettentő nélkülözéseikben arccal az ellenség ellen kellett fordulniok, mely technikailag fejlett harci eszközeiből gyilkos tüzzel árasztotta el őket; közben haza gondoltak, hol nélkülözés, a lelkekben elégtelenség és meghasonlás ütött tanyát; ahol az ellenség a maga jól szervezett mentalitásával és jól fizetett propagandájával mélyen a lelkekbe nyúlt és egyre-másra küldötte a harcterekre a frontfelbontás ügynökeit, akikről az egyszerű katonák azt hitték, hogy a béke olajágát hozzák és egy jobb jövő apostolai voltak, pedig az ellenség támadó militarizmusa szervezte, küldötte és mozgatta őket, hogy megnyitassa velük azokat a kapukat, melyeket megostromolni nem tudott és amelyeken át az ellenséges hadseregek szuronyerdői nyomultak be a háború végéig vitézül megvédett országokba.

A belső arcvonal felbomlásának okait keresve, nem szabad egyoldalúlag ítélnünk és egy okot kiragadva, reá építenünk valamennyi következtetést, mert ma már az okoknak oly hosszú és megdöbbentő sorozata áll előttünk, hogy a végső következtetés csupán valamennyinek számbavételével történhetik meg.

Az első ok mindenesetre a háború aránytalan meghosszabbodása és a háború vitelehez szükséges eszközök aránytalan megrövidülése volt, amit az a blokád mozdított elő, amely a központi hatalmakat az egész világtól elzárta és elzárva tartotta. Ezt a blokádot sem a hadseregek, sem a bűvárhajók, sem pedig a diplomácia nem tudta áttörni; Olaszország után egymás után csukódott be a balkáni kijárat, a bagdadi és szuezi útvonal és Amerika; Oroszország különbékeje nem hozott lényeges megkönnyebbülést.

Magyarország belső arcvonalának felbomlását a hadvezetőség részéről közölt akták szerint (Kerchnawe) az is előmozdította, hogy a határok abszolúte védtelenek voltak és az

ellenséges betörés előtt nyitva állva megbénították a hadviselést. Az olasz arcvonalon álló magyar csapatok, melyek a tűzbe vonulást megtagadták, a megtagadás után is olyan képet mutattak, mintha vasból lettek volna öntve és vonakodásuk okául nyugodtan mondták meg, hogy akkor, amidőn családi tűzhelyeik az ellenség martalékaivá lesznek, az olasz fennsíkon nincs mit keresniök. Katonai fegyelmi szempontból ez mindenesetre igen súlyos bűn volt, melyért a legsúlyosabb büntetés járt; az a körülmény azonban, hogy az idegen célokért idegen földön harcoló katona családi fészke csakugyan elpusztult, mert annak megmentéséről nem gondoskodtak, *nemcsak politikailag, de katonailag is menthetetlen mulasztás volt.*

Az ellenséges kormányok egymás ellen a defaitizmus és az árulás fegyvereit is felhasználták, hogy a végnélküli háború befejezhető legyen. A nyugati hatalmak sorában a mozgalmakat csirájukban elfojtották és az arcvonalak soha sem bomlottak meg. Oroszországban a német földön át hazaszállított kommunisták a háborút felidéző cárizmussal együtt az egész orosz államot és társadalmat tönkretették. Nem ily erővel hatott az a propagandamozgalom, melyet az ellenséges kormányok a központi hatalmak területén kifejtettek, de a szélső és kommunista elemek támogatásával elérték azt, hogy a kimerült csapatvonalak fölött úrrá lettek és azokat 1918 őszén megbontották. A bontás munkájában, ha külső körülmények is közrejátszanak, az első sikerek után az eredmények hatványozódni szoktak. A franciaországi vereség és Bulgária fegyverletétele, a balkáni határok fenyegetése és az ellenség közeledése már hírek formájában is elégségesek voltak arra, hogy az ellenséges propaganda sikerét biztosítsák.

Mert a fegyverletételt az ellenség a maga jól felfogott érdekében találta ki és azt csupán az ellenségtől követelte, hogy a maga fegyvereinek végső diadalt biztosítson.

Az európai államrendszer a háború alatt.

Nem volna teljes a háború politikai története, ha ki nem terjeszkednék azokra a belső átalakulásokra is, melyen az európai államrendszer a lefolyt küzdelemben átment.

Franciaország belső politikájának a huszadik század első évei óta határozott programja nem volt, és a kormány egyre inkább azokba a szövetségi viszonylatokba bonyolódott, melyeknek szálai voltaképen Londonban futottak össze. Az angol szövetség Marokkó birtokát helyezte kilátásba, melynek átvételéről 1901 óta folytonosan tárgyaltak. Olaszországgal egy évtizedek óta elromlott jó viszonyt állítottak helyre. Oroszországgal, mely Franciaországnak régi szövetségese volt, a német kérdés alkotott közös tárgyalási alapot. Nem egészen állott így a dolog Oroszország szempontjából, mely a francia kölcsönök ellenében vállalta ugyan a fegyverkezést, valamint Németország lekötését, de a valóságban Konstantinápoly és a tengerszorosok megszerzésére törekedett. Ezáltal Oroszország terveiben Ausztria-Magyarország felosztása került az első helyre és hogy ennek a kérdésnek elsőbbséget biztosítson, a boszniai kérdés kudarca után Izvolsz-

kij külügyminiszter maga foglalta el a párizsi orosz nagykövetséget, hol 1910 végétől kezdve a francia belpolitikára egyre növekvő befolyást gyakorolt. Ez a kellő pénzzel meg-alapozott befolyás lassankint Franciaország egész figyelmét a külügyek felé irányította és a franciák maguk sem vették észre, hogy amidőn a lotaringiai Poincaré Raymond 1913 elején a miniszterelnöki székéből az elnöki méltóságra emelkedett, az voltaképpen Izvolszkij diadalát jelentette. Az orosz-francia szövetség fontossága hajtotta keresztül röviddel azután, március 4-én, a hároméves katonai szolgálat tervét a tábornoki tanácsban, míg a pénzügyi bizottság ugyanakkor megtartott ülésében a kormánytól követelt póthitelt osztotta részletekre, nehogy azok az adózó polgárságot nagy mértékben megterheljék. A kormány ennek ellenére március 6-án a hároméves katonai szolgálat törvényjavaslatát is benyújtotta és a nyár folyamán megszavaztatta. Bár csakhamar 770 millió aranyfrankhiány terhelte a költségvetést, novemberben már újabb 1300 millió aranyfrankos kölcsönt kért, mire általános kormányválság állott elő. Az 1914 májusi választásokból a háborúellenes radikális-szocialista párt került ki győztesen és a francia nép a szocialista *Jaurès* vezetése alatt az elviselhetetlen pénzügyi terhekkal járó háborús politika ellen foglalt állást. Poincaré kénytelen volt meghajolni a nemzet akarata előtt és június 14-én az új többségből nevezte ki a Viviani-kabinetet. Hogy ez az uralkodó áramlattal szemben gyengének bizonyult, azt mi sem mutatta inkább, minthogy már június 16-án maga is 800 millió aranyfrankos kölcsönt kért, július 15-én pedig már 5200 millió aranyfrankos költségvetést szavaztatott meg a kamarával. Midőn az elnök és Viviani 29-én az orosz útról hazatértek, Viviani maga volt kénytelen Izvolszkijt a háború vállalásáról értesíteni. *Jaurès* másnap kísérletet *tett*, hogy Vivianit a háború vállalásától visszatartsa, de kihallgatása után július 31-én meggyilkolták.

Jaurès után a megegyezésen dolgozó *Caillaux* tört le, bár a börtön elől külföldön keresett menekülést.

A háború esélyei következtében Viviani helyét 1915 őszén az erőskezű *Briand Arisztid*, ezét 1917-ben *Ribot*, majd *Painlevé*, novemberben pedig *Clemenceau György* foglalta el, ki sorban leszámolt a háború ellenségeivel. Gyors egymásutánban következtek most az árulási perek és halálos ítéletek, *Caillaux* elfogatása és *Jaurès* gyilkosának felmentése, míg azoknak a háború győztes befejezése véget nem vetett.

Nagybritánia kormányát a háború kitörésekor egyrészt a tengeri haderő aránytalan fejlesztésének költségei, másrészt a belső pártkérdések foglalkoztatták.

Asquith miniszterelnök nem tudta meggátolni, hogy az admirális 53 millió fontos költségvetését az 1914 január 27-i minisztertanács 51-5 millióra ne szállítsa le, az admirális azonban egy hónappal azután már 2*5 millió font póthitelt kért.

Írország hónapok óta talpig fegyverben állott és miután a kormány törvényjavaslatait a parlament egymás után elvetette, V. György király békítő értekezletet hívott össze, mely azonban július 23-án eredménytelenül oszlott szét.

Asquith kormányát ettől kezdve már csak a háború tartotta fenn és az is sodorta el abban az órában, midőn Bukarest elfoglalásának híre Londonba megérkezett. Helyette

Lloyd-George, a liberális elvek feladásával koncentrációs kabinetet alakított, melyben a munkáspárt képviselői szintén helyet kaptak. Ez a kormány fejezte be a háborút és vitte az államügyeket egészen addig, amíg az 1918 decemberi választásokból, melyekben az eddigi 8 millió helyett már 217₂ millió szavazópolgár vett részt, a konzervatívok nem kerültek ki győztesen. Asquith maga is elbukott, régi elvbarátja, *Lloyd-George* azonban az új többség élére állva, helyén maradt és ő kötötte meg a békeszerződéseket is.

Külön megemlítést érdemel az ír kérdés, mely Angliát 1914 elején polgárháború elé állította. Írország ugyanis hova-tovább elégedetlenebbé lett a kormány önkormányzati terveivel és az ezen terveket támogató, kormánybarát ír párttal és lassanként az ír függetlenségi pártban (*Sinn Fein*) tömörült. Ez a mozgalom azonban Írország északi vidékein, különösen Ulsterben a protestáns angol telepesek ellenállását váltotta ki, akik az írek ellen már 1912 óta fegyveres csapatok szervezésére törekedtek. A háború kitörésekor Asquith miniszterelnöknek sikerült a *Home Rule Bilit* megszavaztatnia, de az írek tovább toborozták csapataikat, úgy hogy a külső háború veszélyét a polgárháború veszedelme tette súlyosabbá. Sir *Roger Casement* pártvezért, ki Németországból az ír küzdelem irányítása végett ír földön 1916 áprilisban partra szállott, elfogták és kivégezték ugyan, ennek ellenére azonban oly erővel tört ki a forradalom, hogy az félezer emberéletet követelt áldozatul. Írország angol katonai megszállás alá került, ez azonban nem tudta meggátolni, hogy 1918-ban *De Valera Richárd* vezetése alatt az összes ír nemzeti szervezetek egyetlen köztársasági pártban ne tömörüljenek. A háború befejezése után Írország élére *French* tábornagy került, ki ostromállapotot hirdetett és de Valerát a többi vezetőkkel együtt börtönbe vetette. A decemberi választásokban ennek ellenére 105 kerület közül 76 republikánus képviselőt választott, az 1919 január 21-i dublini pártgyűlés pedig függetlenségi nyilatkozatot tett közzé, mire ismét megkezdődött a polgárháború.

Anglia tehát a polgárháborúból lépett a külső háborúba és ez utóbbiból kikerülve, ismét szemben találta magát a polgárháborúval.

Olaszország a Salandra-kormány vezetése alatt vonult be a háborúba, melynek kudarcai azonban a háborús kabinetet csakhamar súlyos helyzet elé állították. Az országon a kimerülés jelei mutatkoztak, mit nyomon követett a kenyérhiány, úgy hogy Salandrát 1916-ban *Boselli*, 1917-ben *Orlando*, 1919-ben *Nitti* váltotta fel, ki az 1919 novemberi választásokban a mandátumok egyharmadát a szocialista ellenzéknek volt kénytelen átengedni. A katolikus párt, a kisebbségbe került *popolari* élén mind a belső, mind a külső politikában tehetetlennek bizonyult. E tehetetlenség mögött azonban Itália teljes kimerülése és népének elégtelensége állottak. 1920 nyarán már mindenki az 1915-ben leszavazott *Giolitti* visszahívását követelte, mi meg is történt.

Amíg a nyugati államokban a háború pártharcokat és kormányváltásokat eredményezett, addig Közép- és Keleteurópa államaiban rendszerváltás állott elő.

A rendszerváltás oka egyrészt a német és orosz kormányzat merevségében, másrészt Ausztria-Magyarország belső erőinek felbomlásában volt keresendő.

Némaország nem ismerte a parlamentáris kormány formát, minek következtében kormányképes ellenzék sem alakulhatott ki, A kancellár egyedül a császárnak volt felelős, a kormány ellenzéke tehát következképpen ellenzékévé lett a császárnak is, hacsak a császár, mi a háború vége felé megtörtént, maga nem közeledett az ellenzékhez.

Bethmann-Hollweg kancellár a császár és a német nép osztatlan bizalmával rendelkezett, a háború folyamán azonban a szocialisták egyre több nyíltsággal ellenezték; a kormány hadikölcsöneit. Az ellentétes állásfoglalást *Liebkecht Károly* kezdte meg, midőn azonban kommunista iratai miatt 1916-ban börtönbe került, az ellenzék már tizenhatszocialistából állott, 1917 július 19-én pedig a birodalmi gyűlés pártjai közül a katolikus centrum és a liberális párt állott a szocialisták mellé és szavaztatta meg az egyezményes béke indítványát 214 szavazattal 116 ellenében. A császár, a hadvezetőség és a kormány tehát a közvéleménnyel szembe került és a kancellári széken ezért követte *Bethmann-Hollweget* 1916-ban *Michaelis*, őt pedig 1917-ben *Hertling György* gróf bajor miniszterelnök. A délnémet kancellár azonban későn érkezett és a katasztrófa nem volt feltartóztatható, amit egyébként a jobboldali elemekből alakult nacionalista *Vaterlands-partei* sem tudott elérni.

A háború befejezését követő zavarokban a szocialista ellenzék a császár lemondását és a parlamenti kormányrendszer behozatalát követelte. *Hertling* gróf helyét október 3-án már ez utóbbi rendszer szellemében foglalta el *Miksa badeni herceg*, kabinetében a pártok képviselőinek is helyet adott. A birodalmi gyűlés október 26-án ki is mondotta a kancellár felelősségét, a tengerészek azonban november elején fellázdak és a forradalom tüze villámgyorsan futott át Németország egész területén. November 7-én éjjel Münchenben, 9-én Berlinben tört ki teljes erővel a forradalom, melyben *Miksa herceg II. Vilmos császár* és *Frigyes Vilmos trónörökös* lemondását hírül adva, *Ebért Frigyesnek*, a szocialista párt elnökének adta át helyét, *Scheidemann* szocialista pártvezér pedig a köztársaságot kiáltotta ki. A császár és a trónörökös a forradalom hírére Hollandiába menekültek, sőt az összes német fejedelmek elhagyták trónjaikat.

Így az ellenzék diadala egyben a német dinasztiák vereségét jelentette.

Az 1919 januári választásból ennek ellenére a polgári pártok kerültek ki győztesen, elaprózásuk miatt azonban a szocialista pártnak sikerült a hatalmat megtartania és az elnöki székbe *Ebért Frigyes* ültetnie. Az 1919 augusztus 11-én életbe lépett alkotmánylevél értelmében Németország köztársasággá alakult át.

Szomorúbb sors jutott osztályrészül *Ausztria-Magyarországnak*, hol a központi kormányzat egy német kisebbség kezeiben nyugodott, az osztrák és magyar kormányok helyzete pedig egymástól merőben különbözött.

Ausztriában az általános választójog következtében lehetetlen volt egybehívni a parlamentet, mert abban a kisebbségbe szorult németiség olyan többséggel került volna szembe, melynek akkor már az ellenséges országokban voltak összeköttetései, sőt a csehek egyenesen az orosz csapatok érkezését várták. Ausztria tehát a kisebbségi kormány birtokában és az alkotmánylevél hírhedt XIV-ik cikkelyének alkalmazása mellett,

tehát a rendeletek útján való kormányzattal abszolút állam maradt. Ezzel szemben Magyarország nemzetiségei az ezeréves államegység fenntartásához ragaszkodtak és a magyar parlamentáris kormányzat a háború befejezéséig sohasem mutatott olyan képet, melyből szétbomlás volt észlelhető.

Ez a különbség Ausztria és Magyarország fejlődése között a háború egész folyamán keresztül és oly nagy mértékben megvolt, hogy a két állammal külön-külön kell foglalkoznunk.

Ausztria Ferenc József császár haláláig hallgatólag belenyugodott abba, hogy a politikai súlypont az egységes és politikailag erős Magyarországra költözött át, hol a kormányzat *Tisza István* gróf kezeiben nyugodott, ki a háború kitörése óta változatlanul erős befolyást gyakorolt a monarchia külpolitikájára is. Köztudomású dolog volt, hogy a Kárpátok megvédelmezése a német haderő segítségével az ő érdeme volt, amint az ő keze irányította Erdély védelmét is, hogy egész befolyásának latbvetésével igyekezzék helyrehozni azt a rövidlátó politikából eredő mulasztást, hogy a Kárpátok egész vonalát Krakkótól Orsováig – mert Przemysl a hegyléc külső oldalán feküdt – védtelenül hagyták.

Ugyanígy törekedett a Kárpátok vonalán belül elhelyezkedő magyar állam területén minden oly faji ellentétet kiküszöbölni, mely a magyarságot és a nemzetiségeket egymással szembeállította volna és ebbeli fáradozásait kormánya végéig siker kísérte.

A belső bajok csupán a trónváltással vették kezdetüket.

Amint Ferenc József 1916 november 21-én elhalt, fiatal utóda mellett már a közös kormányzat súlya lett nagyobb az által, hogy a külügyminiszteri székben *Tisza* bizalmi emberét, *Burián István* grófot a centralista érzelmű *Czernin Ottokár* gróf váltotta fel.

Czernin gróf eredetileg *Ferenc Ferdinánd* trónörökös szűkebb köréhez tartozott és annak szellemében az egész monarchiát olyan egységnek tekintette, melynek birodalmi érdekei az egyes részek külön érdekei fölött állanak. Amíg *Tisza* gróf megelégedett azzal az erkölcsi, de sok ellenmondást kiváltó sikerrel, hogy 1916 december 30-án ő tette az ifjú király fejére *Szent István* koronáját, addig a király oldalán levő *Czernin* gróf az ellenzék feliratával kezében *Tisza* eltávolítását vitte keresztül, hogy a magyar túlsúly ellenében a birodalmi érdeket tegye az első helyre. A döntés az elhalt trónörökös szellemében, az általános választójog behozatalával volt előkészítendő, melynek *Tisza* hatalmas többségének, az 1910 óta hatalmon levő munkapártnak áldozatul kellett esnie. Midőn a választójog kiterjesztését 1917 április 28-án királyi kézirat írta elő, *Tisza* elhagyta helyét, melyet *Esterházy Móric* gróf, később *Wekerle Sándor* vezetése alatt kisebbségi kormányok foglaltak el. Bár sem *Tisza*, sem pártja nem tagadták meg azoktól a támogatást, a mérsékelt ellenzékre (*Andrássy*, *Apponyi* és *Zichy* grófok) támaszkodó kormányok csakhamar a radikális, demokrata és szocialista, nagyrészt a parlamenten kívül álló elemekből alakult választójogi blokkal kerültek szembe, melynek élén *Károlyi Mihály* gróf, a függetlenségi párt elnöke állott és *Czernin* gróf bizalmával rendelkezett.

A centralista-radikális népcszárság, másik oldalon az anarchia ellen 1918 elején már az összes mérsékelt pártok egymáshoz közeledtek. Andrassy és Apponyi grófok elnöklete alatt új kormánypárt alakult, a választójogi blokk pedig bomlásnak indult. A mérsékelt pártok helyzetét jelentékenyen előmozdította Czernin bukása, mire helyét ismét Burián gróf foglalta el. Mivel a Károly császártól egybehívott osztrák birodalmi gyűlés a teljes felbomlás képét mutatta, Magyarország helyzete ismét megerősödött; egészen addig, amíg a bolgár fegyverletétel következtében Ausztria bomlásnak nem indult és e bomlás Magyarország sorsára ki nem hatott.

Károly császár Ausztriát október 17-én federatív állammá alakította át és ezzel Magyarország a perszonális unió alapján az állami függetlenség birtokába jutott. Az új berendezkedést azonban a harcvonalakról érkező balhírek és a forradalom előjelei meggátolták. Október 23-án az összes mérsékelt elemek egy pártban tömörültek, de míg a gyöngye Wekerle ismételten lemondott, addig a szélső ellenzék az ellenséges hatalmakhoz való csatlakozást követelte és 25-én este a parlamenten kívül álló radikálisokkal és szocialistákkal együtt *Nemzeti Tanácsot* alakított, mely Károlyi Mihály gróf elnöklete alatt a hatalom átvételére törekedett.

Károly király a kérdés rendezésére *József főherceget* homo regiusként küldötte ki, ő pedig *Hadik János* grófot bizta meg a kormányalakítással. Károlyi csalódása erre a tömegeket hozta mozgásba és a törvényes kormány és a Nemzeti Tanács közt kitört harc október 31-én az utóbbi javára dőlt el.

Az októberi forradalom egyetlen véráldozata Tisza István gróf lett, kit a forradalom emberei saját otthonában meggyilkoltak.

Károly király Károlyi grófot október 31-én miniszterelnökké nevezte ki, később pedig esküje alól is feloldotta és ettől kezdve a Nemzeti Tanács a legfőbb rendelkezés jogát magához ragadva, határozott program nélkül indult neki a bizonytalan útnak, mely az idegen megszállások következtében összeszorult és a teljes felfordulás Örvényébe vezetett. Az ellenséges hatalmakhoz való csatlakozás a teljes leszerelést, ez pedig a belső anarchiát és az idegen megszállásokat váltotta ki, úgy hogy Károlyi gróf, kit csakhamar a népköztársaság élére állítottak, 1919 januárban pedig elnöknek tettek meg, március 21-én a szocialistáknak, ezek viszont a kommunistáknak adták át a hatalmat.

Így jött létre az anarchia intézményesítése, a tanácsköztársaság, mely az orosz pénzzel dolgozó *Kun Béla* vezetése alatt a meg nem szállott magyar területen a nemzeti gondolat utolsó tüzet is kioltani törekedett.

A Magyarország felosztásában érdekelt kormányok tehát 1918 október óta egyre értékesebb garanciáit kapták meg a megszállt területek birtoklásának abban, hogy a magyar kormányzat a védelem eszközeit eldobálta és önvédelem helyett anarchiába merült, mely további megszállásokra is kilátást és lehetőséget nyújtott.

Mikor a kommunizmus 1919 augusztus elején összeomlott, a nemzeti restaurációnak már nem állottak rendelkezésére azok az eszközök, melyek a megszálló csapatoktól való megszabadulást lehetővé tették volna. József főherceg ismét kezébe vette a munkát,

melyet 1918 októberben abban kellett hagynia, de a felosztásban érdekelt kormányoknak sikerült őt eltávolítaniuk és a Budapestet megszállva tartó román hadsereg visszarendelése fejében koncentrációs kormányt alakítaniuk, abban a feltevésben, hogy az a békefeltételeket elfogadja.

Kicsiny volt tehát a mag, melyből a nemzeti restaurációnak fel kellett épülnie, de akármilyen kicsinnyé lett is az ország, egy ezeréves államélet hatalmas ereje kelt fel a sírból és követelt életet azzal a lendülettel, milyent csak ezeréves küzdelem energiája nyújthat. A mezőgazdasági gyarmattá kinevezett «Magyaria» pusztulásra ítélt rónáin így bontotta ki szárnyait ismét az ezeréves magyar királyság, melynek irányítására *Horthy Miklós* altengernagyot hívta meg az újraéledő nép bizalma, hogy meg nem tört lélekkel szenvedje át a nehéz időt, mely a megújulás diadaláig hátra van.

A nem létező magyar kérdés megteremtése olyan tehertétellel szaporította meg Európa bajait, mellyel a nemzetközi politikában nem számoltak és ez a kérdés a dunamenti államalakulatok központjában ma már élesen világít bele azoknak a kérdéseknek és alakulatoknak a tömegébe, melyek Ausztria-Magyarország romjain, a várakozás ellenére, elszaporodtak,

Cseh-Szlovákia néven új állam alakult, mely a régi osztrák nagyipar birtokába jutva, dunamenti hegemoniára törekedett, belső erejét azonban a nem-cseh fajok többsége kötötte le. Délen *Jugoszlávia* néven a délszláv népek szerb hegemonia alatt egyesültek akként, hogy a szerbség az új államban hasonló kisebbségre szorult. Keleten a *román területek* egyesültek. Ez az egyesülés azonban nem bizonyult erősnek, mert a Kárpátok hegyláncai a román államon belül is választóvonalnak bizonyultak. Nyugaton *Ausztria* német tartományai szövetségállammá egyesültek, melynek minden vágya visszatérés a német egységhez és beolvadás a német nemzet nagy organizmusába.

Természetes, hogy ezek az alakulások a problémáknak egész tömegét vetették fel-színre; azok számát azonban megnövelve látjuk, ha egy pillantást vetünk a *Balkán-félszigetre*.

Ott világosan felismerhető ugyan az elmúlt évtizedek politikai fejlődésének eredményeként a kis államok elsorvadása és nagy nemzetegységek alakulása, de ha közelebbről tekintjük a dolgokat, akkor a kialakult nagyobb egységek nagyfokú belső gyöngeséget árultak el. A *délszláv államban*, attól eltekintve, hogy élén a szerb kisebbség áll, kénytelen figyelmét Középeurópa és a déli tengerek között megosztania, pedig az új állam megalakulása óriási áldozatok árán történt meg és ez áldozatok a szerbséget megviselték. Az 1915-i hadjárat eredményeként mindkét szerb dinasztia menekülni volt kénytelen, a hadsereget Görögországon át szállították Korfu szigetére, mely ideiglenesen a kormánynak is székhelye volt. Péter királyt a rázkódások sírba vitték; Miklós montenegrói király már idegen földön elhalt. *Romániában* Károly királyt a háború gondjai és balsejtelmek vitték a sírba; országa idegen megszállás alá került, kincstára Oroszországban maradt. Amidőn megnagyobbodva talpraállott, minden szomszédjával szemben védelmi állásba kellett helyezkednie és ez a háborús készenlét Románia minden erejét igénybe

veszi. *Bulgária* területeket, vért és vagyont veszített; királya önkéntes száműzetésbe ment. *Görögország* valamennyinél többet veszített, mert Konstantin király és miniszterelnöke, *Venizelosz* között már 1914-ben olyan versengés tört ki, mely változott körülmények között megszakítás nélkül tovább tart. A diadalt a háború alatt a nyugati hatalmakhoz való csatlakozással Venizelosz nyerte meg, mert a görög földön, Szalonikiban partra tett angol és francia csapatokkal Konstantin király nem tudott megmérkőzni. Flottáját elvették, hadseregét leszerelték, vasútait a szövetséges csapatok használták, kormányait egymás után el kellett bocsátania, végül 1917-ben őt is száműzték és a hatalom Venizelosz kezébe került, ki a trónralépő Sándor herceg, a király második fia fölött is gyámságot gyakorolt. Jutalmul Görögország Szmirna vidékét kapta meg, amelyet nagy véráldozatok ellenére is elveszített.

Keleteurópa voltaképpen egy problémából áll, az *orosz kérdésből*, amely azonban az elmondottaknál is bonyolultabb.

A háború kezdetén az orosz cári hatalom korlátlanul vezette az állam ügyeit; a vele szemben álló alkotmányos ellenzék sohasem jutott szóhoz. Midőn azonban a cári hatalom katonai ereje megtört, a növekvő elégtelenség célpontjává Miklós cár lett. Ezért állott ő maga élére a hadseregnek 1915 őszén és vezette azt egészen addig, amíg 1917 március közepén a forradalom nem lett úrrá és foglyul nem ejtette őt.

A forradalom egyik oka mindenesetre a katonai vereség volt; a másik pedig az, hogy az összeomlásnak a különbéke megkötése útján nem tudta elejét venni. Ez a különbéke volt az, amit a pétervári nagykövetségek azzal szereltek le, hogy a parlamenti kormányzat behozatalát sürgető ellenzékkel szövetkeztek és az angol példáért lelkesülő kadeteket segítették hatalomra így alakult meg *Lvov* herceg kormánya, melynek lelke *Miljukov* miniszter lett és mely a fogoly cár csapatait a csatavonalra küldötte vissza. *Miljukovék* azonban ugyanazzal a kisebbséggel kormányoztak, amely Miklós cár mögött állott és ezt az intelligens polgárságból és nemességből álló kisebbséget söpörte azután el a tömegek forradalma és a bolsevizmus. Az orosz *Uljanov Ilics Vladimir*, ismertebb nevén *Lenin*, 1917 november 6-tól 12-ig tartó rettenetes harcban, a munkások és lázadó katonák élén Pétervár ura, lassanként pedig egész Oroszországnak diktátorává lett. Hogy hatalmát megtarthassa, a könnyen megközelíthető Pétervárról Moszkvába költözött át, ahonnan félelmes terrortal irtotta ki az orosz értelmiséget és az orosz polgárságot és szállította le Oroszország nyugati szabású fejlettségét az Európán kívüli gyarmatok színvonaláig. Sajátságos, hogy amíg a nemesi és polgári társadalom a rémuralom ellen semmi ellenállást sem tudott kifejteni, addig a bolsevizmus fejlődése annak a néptömegnek az ellenállásán akadt meg, amely hatalomra emelte őt. A parasztság vele szemben is a maga önrendelkezési jogához ragaszkodott és a vasutak pusztulása következtében megközelíthetetlen területein a maga szükségleteinek él, míg a bolsevizmus eredeti tornájában a városokra szorítkozik.

Az orosz cárizmus bukása juttatta függetlenséghez, amely függetlenséget azután az orosz bolsevizmus támadásaival szemben is megtartottak, *Finnországot*, *Észtországot*

II. MIKLÓS OROSZ CÁR ÉS NIKOLAJ NIKOLAJEVICS OROSZ NAGYHERCEG,
AZ OROSZ HADERŐK FŐVEZÉRE 1914-1915-BEN.

WILSON WOODROW
AZ ÉSZAKAMERIKAI EGYESÜLT
ÁLLAMOK VILÁGHÁBORÚS ELNÖKE.

LLOYD-GEORGE DAVID
ANGLIA MINISZTERELNÖKE 1916 DECEMBER
HAVÁTÓL 1922 OKTÓBER HAVÁIG.

SIR GREY EDVÁRD
ANGOL KÜLÜGYMINISZTER
1905-1916-IG.

IZVOLSZKIJ ALEXANDER
OROSZ DIPLOMATA ÉS PÁRIZSI
NAGYKÖVET

(Esztonia, Eesti), *Lettországot* (Latvia), *Litvániát* és *Lengyelországot*, melyek köztársaságokat alakítottak, míg *Besszarábiát* Románia kebelezte be. Az ukránok (ruthének) rövid életű köztársaságát (*Ukránia*) az orosz bolsevik csapatok foglalták el.

Az európai hatalmak a gazdátlaná lett Oroszország kincseinek kiaknázására törekedve, az orosz ellenforradalmat igyekeztek diadalra segíteni. Ebbeli törekvéseik azonban (Denikin, Judenics, Kolcsak és Vrangei kísérletei) kudarcot vallottak.

A BÉKEPROGRAMM 1914-1918-BAN. A központi hatalmak békekísérletei.

Félig elveszett az a háború, melyben a résztvevő állam a maga hadicéljaival nincsen tisztában.

Még az önvédelem és a határok biztosítása érdekében vívott háborút is szervezni kell, amit világosan bizonyít az, hogy Ausztria-Magyarország, melyet egy szerb-orosz támadás kényszerített a háborúba, tehát támadás következtében önvédelméről kellett gondoskodnia, ez önvédelmet szervezni képtelen volt. Tapasztalt államférfiak igen jól tudják azt, hogy a politikában – és a háború fegyverrel folytatott politika – voltaképpen mindent szervezni, előkészíteni, felépíteni kell, hogy a befejezéskor nemcsak az épület, hanem egy teljesen kész épület álljon előttünk. Ezzel ellentétben Ausztria-Magyarország monumentális épülete éppen a háború végén és a veszített háború eredményeként omlott össze és ebben az összeomlásban Magyarország ezeréves épületét sem volt lehetséges biztosítani.

Az ok a béke megszervezésének hiánya voll.

A béke megszervezésének alapja és előfeltétele: *a tiszta és világos hadicél, annak a körülmények felhasználásával való kiépítése.*

A háborúban résztvevő államok a háború alatt annyit írtak a hadicélokról, hogy a kérdésnek egész könyvtárra való irodalma van. *Nagyon érdekes azonban, hogy a vonatkozó magyar irodalom a hadicélok keresésében az önvédelem gondolatát sohasem lépte túl és ha valaki a magyar sajtót lapozná végig, hogy Magyarország annexiós törekvéseit felkutatassa és leleplezze, hosszú munka után jönne csak rá, hogy hálátlan feladatra vállalkozott, mert a magyar sajtó annexiós hadicélokot sohasem állított fel és elejétől végig az önvédelem szilárd alapján maradt.*

Bármilyenek legyenek azonban a hadicélok, melyekért a háborút a szemben álló felek folytatni akarják, az kétségtelen, hogy a hadicélokra és hadieseményekre építendő békeszerződés körvonalait előre meg kell alkotni és már a háború alatt arra kell törekedni, hogy a szembenálló erők egyensúlyozásával minél kedvezőbb békeszerződésre legyen kilátás.

A békekísérletek tehát nem csupán azért szoktak megindulni, hogy a háborúnak

véget vessenek, mert az csupán negatív cél és negatív működés volna, hanem a jövő béke megalkotásának érdekében is.

A központi hatalmak a háború első napjától kezdve min dent, megtettek, hogy az ellenséges hatalmak támadását méltányos békeajánlatokkal leszereljék és ezen a téren saját népeik és a békés jövő érdekében emberfeletti munkát fejtettek ki.

A háború kezdetén Amerikában reménykedtek és ez a remény azért vált csalódássá, mert az Egyesült Államok kormánya voltaképpen soha sem volt semleges, hanem a központi hatalmakkal szemben Angliának és Franciaországnak kedvezett. A washingtoni német, angol és francia nagykövetségek közül végül is az angolnak sikerült a pálmát elvinnie és az Unió Anglia oldalán avatkozott a háborúba. *Demburg* német miniszter kiküldetése nem járt sikerrel és az sem keltett nagyobb hullámot, hogy a békés érzelmű *Bryant* államtitkárnak, Wilson elnök külügyminiszterének le kellett mondania, mert ezzel a németellenes front lett erősebbé.

Azután Oroszország felé fordult a figyelem, melyet Poroszországhoz évszázados barátság fűzött és melynek cári udvara egyformán félt a katonai vereségtől és a demokratikus hatalmak diadalától. Oroszország konzervatív körei a különbékére készeknek [mutakoztak ugyan, de a békefeltételek 1915 végén túl magasak voltak. Igaz, hogy ezzel í szemben viszont Oroszország kimerülése olyan erővel érezte hatását, hogy az 1916 őszi kudarcok után már Miklós cár maga közeledett a központi hatalmakhöz. A kormány élén a németbarát *Stürmer* miniszterelnök már meg is találta Németországgal az érintkezést, mire az angol és francia nagykövetségek a békére hajló cár elejtésével és a hatalomnak a háború folytatását megígérő *Miljukov* kezébe való szolgáltatásával vetettek véget a különbéke terveinek, mert Oroszország különbékéje őket is békére kényszerítette volna.

Ezzel a központi hatalmak 1916 december 12-i nyilvános és ünnepélyes békeakaratát is elintézték, mert mindaddig, amíg Oroszországot megtartani sikerült, a központi hatalmak erős hátrányban voltak.

Oroszország azonban a bolsevizmus idején mégis elszakadt a nyugati hatalmaktól, melyekre nézve a békegondolat egy csapásra értékessé lett. Amerikát sikerült ugyan a háborúba vonniok, de Amerika egyelőre messze volt, Hindenburg pedig a nyugati arcvonalon készült kicsikarni a döntő mérkőzést. Előrelátható volt, hogy az idő nem is fog elmúlni a nélkül, hogy a béke gondolata valami formában szőnyegre kerüljön, azt azonban a nyugati hatalmak sem várták, hogy a békeajánlat nem Bécs és Berlin kölcsönös megállapodása, hanem Ausztria-Magyarországnak különbéke-ajánlata formájában fog megtörténni. Ennek okát a monarchia kimerülésében, a háborútól való szabadulás és a békéhez való érkezés erős vágyában kell keresnünk, amelyben a trónralépő fiatal Károly király népével együtt érzett. Attól tartva, hogy esetleges lépése Németország helyeslésével nem találkoznék, belga szolgálatban álló sógorát, *Sixtus* pármái herceget, a francia kormány tudtával Bécsbe hívta és maga vetette papírra jóindulatú megjegyzéseit, melyekben Franciaországnak Elzász-Lotaringiára emelt jogos igényeit is méltánylásban óhajtotta részesíteni. *Poincaré* francia köztársasági elnök, az angol és francia kor-

mányok az ajánlatot elfogadhatónak tartották, *Sonnino Sidney* báró olasz miniszterelnök azonban a tervet nemcsak elutasította, de azzal szemben nyíltan is állást foglalt és a nyugati hatalmakkal szemben a rideg elzárkózás álláspontjára helyezkedett. Az ok az volt, hogy az olasz politikai körök a Habsburg birodalom végérvényes feloszlására törekedtek, mert attól Olaszország biztonságát féltették. Trentino és Trieszt megszerzésére irányuló törekvéseikkel szemben *Conrad* báró a déltiroli várműveket építette ki és olasz haditerveken dolgozott, úgy hogy az «osztrák fenyegetés» jelszava Olaszországban közmondásossá vált. Ezen bukott meg az 1917-i békeakció és az egész európai béke létrejött, amint végeredményben e miatt bukott el Ausztria-Magyarország, melynek teljes feloszlását a hatalmak közül – Oroszország után – egyedül Itália követelte és ezen buk tak el később azok a törekvések is, melyek a Habsburg birodalom visszaállítását célozták.

A dán szocialisták vezére, *Troelstra* 1917-ben nemzetközi szocialista konferenciát javasolt, melynek programját a békelehetőségek megvitatása volt alkotandó. A javaslatot az angol szocialisták részéről *Henderson* miniszter, Oroszország részéről *Kerenszki* miniszterelnök is magáévá tette. Mivel azonban a nyugati kormányok ellene foglaltak állást és állampolgáraiktól a szükséges útlevelet megtagadták, a stockholmi konferencián csupán a központi hatalmak és az északi semleges államok szocialistái vettek részt. Határozataiból tehát a nyugati delegátusok elmaradása folytán nem alakult ki olyan valami, ami a béke gondolatát előbbre vitte volna.

A többi békekísérletek, a sikert véve alapul, nem voltak jelentősek, sőt *Czernin* gróf ügyetlensége következtében 1918 április 13-án a bosszús *Clemenceau* francia miniszterelnök *Károly* király levelét is közzétette, mi Bécs és Berlin között elhidegülést eredményezett és a május 12-i spaai szerződést vonta maga után, mely a monarchiát a német katonai keretekbe illesztette.

Az egységes békefront hiányát mutatták egyébként azok a rendelkezések is, melyek a különböző megszállt területek igazgatásában is ellentétet mutattak.

Eltekintve attól, hogy már Elzász-Lotaringia és Bosznia-Hercegovina államjogi helyzetét sem oldották meg és a háború végéig bizonytalan maradt, Belgium katonai kormányzata Belgium megszerzésének reménye nélkül is a flamand lakosságra helyezkedett, mely e miatt később súlyos helyzetbe került. A balti államokban német királyjelöltek helyezkedtek el, akiknek érdekében a németek sokszor olyan erélyes rendszabályokhoz nyúltak, hogy a lakosság rokonérzését is elveszítették. Lengyelországban a háború végéig német-osztrák versengés ütött tanyát. A megszállott Szerbiában osztrák és horvát igazgatást vezettek be, míg a bolgárok szerbiai kormánya kimélyítette a bolgár-szerb ellentétet.

Mindez a békemű előkészítésében zavart és ennek folytán gyengeséget árult el, ami megeremtette a maga szomorú gyümölcseit és megerősítette azt a meggyőződést, hogy aki háborút folytat, annak a békével is tisztában kell lennie, azt előkészíteni és megalkotni csak a háborútól nyújtott alkalmak és lehetőségek értékesítésével és felhasználásával lehet.

Az entente békeprogrammja.

Az elvesztett háború esetleges következményeit a központi hatalmakra nézve első ízben a londoni *National Review* 1901-i évfolyamában megjelent németellenes cikk rajzolta meg. Ausztria-Magyarország felosztásának és a párizsi békeszerződéseknek vonatkozó rendelkezéseit viszont első ízben a londoni *Review of Reviews* 1912 decemberben térképben mutatta be. A Párizsban megjelenő *Illustration* folyóirat 1914-ben már kétoldalas térképen közölte az entente területi hadicéljait és az 1914 szeptember 5-1 londoni szerződés, melyben a szövetségesek közös békeszerződés iránt tettek ígéretet, voltaképpen szintén ezeknek a terveknek egybehangolását célozta.

A háború kezdete óta nyilvánvaló lett, hogy Németország elsősorban tengerentúli birtokait és összeköttetéseit fogja elveszíteni. Gyarmatai és künn rekedt hajói egymásután pusztulásnak indultak; Ázsiában küzdő csapataival nem tudta fenntartani a közvetlen összeköttetést; valódi határait már csak a nyugat-keleti csatavonalak alkották, melyeken belül a győztes hatalmak nyugaton Franciaországot Elzász-Lotaringiával, Belgiumot kisebb területekkel, Dániát Schleswiggel, Lengyelországot Posennel akarták kárpótolni.

Ausztria-Magyarország egyes területeire két nagyhatalom, Itália és Oroszország tartottak számot. Előbbi az olasz, utóbbi az orosz nyelvterületeket követelte, ide számítván Olaszország javára Trentinót, Triesztet, Görz és Gradiska tartományokat, Isztriát és a dalmát szigeteket; Oroszország részére Kelet-Galiciát, Bukovinát és *Magyarország északkeleti vármegyéit*. Az olasz kormány a fenti területeket már az 1914-15 tárgyalások folyamán követelte is, az orosz csapatok pedig az általuk követelt területeket hosszabb ideig megszállva tartották. Bár az olasz foglalás kísérletei a háború végéig meghiúsultak, az orosz hatalom pedig 1917 elején összeomlott, a két nagyhatalom követeléseinek teljesítése a szövetséges nagyhatalmak ígéretét bírta és így vesztes háború esetén az olasz és orosz nyelvterületek szabad rendelkezés tárgyát voltak képezendők, vagy legalább is tárgyalás alapját kellett képezniök, mert a háború befejezésével elsősorban a nagyhatalmak kielégítése volt remélhető.

Az olasz és orosz követelmények között csupán abban volt különbség, hogy az olasz nyelvterületek átkapcsolásának célja Olaszországnak az olasz nyelvterület határáig való kiterjesztése volt és az olasz politika ezt a célt a «szent önzés» (sacro egoismo) szolgálatában mindenkivel szemben nyíltan hirdette és fenntartotta; Oroszország viszont nem pusztán a ruthén nyelvterület annexiójára törekedett, hanem a balkáni és a duna menti háború sikereitől délkeleti hegemoniájának kiépítését várta és remélte.

A francia kormány e keleteurópai mandátumra Oroszországnak teljesen szabad kezet adott, mert attól Németország megtámadását és a francia hadsereg tehermentesítését és a német hatalom későbbi gyengítését remélte. Anglia és Olaszország azonban e tervekkel szemben tartózkodók maradtak, mert az orosz hatalom megerősödésétől saját biztonságukat féltették.

A neoszláv hatalmi politika vezetői éppen ezért a háború kitörése óta minden igyekezetükkel a kelet európai helyzetet alig vagy egyáltalában nem ismerő nyugati közvélemény meghódításán fáradoztak és így kezdődött meg *Masaryk Tamás* prágai professzor propagandaútja, melynél nagyobb sikert saját megvallása szerint, a történelemben ismert, semmiféle más propagandaút nem tudott felmutatni.

Masaryk professzor 1914 őszén egyszerű menekültként érkezett Rotterdamba, hol *Selon Watson* londoni professzorral keresett találkozást, ki eddig is cseh és szerb adatok alapján írta műveit és akit most sikerült a cseh propaganda részére megnyernie. Az ő útján átadott angol nyelvű emlékiratban Masaryk a háború céljával Ausztria-Magyarország teljes felosztását állította fel, mi az olasz és orosz terveknek nagyjából meg is felelt és így Angliának számolnia kellett azzal, hogy e tervek a központi hatalmak veresége esetén valóra válnak. A brit kormány azonban súlyt helyezett arra, hogy a szláv aspirációkkal együtt a nem-szláv Románia is kielégíttessék, a színmagyar területek pedig egy önálló magyar állam részére tartassanak meg. Ezzel a neoszláv politika francia és angol ügynökeinek munkája között árnyaltszerű eltérés támadt, amit azonban a közös cél érdekében sikerült áthidalniok. A cseh körökkel szoros kapcsolatban álló *Denis Ernest* párizsi és *Seton Watson* londoni professzorok 1915-ben megjelent munkáikban már akként vonták meg Magyarország jövő határait, hogy azok az 1920-i trianoni békeszerzőcsben kilométernyi pontossággal valósultak meg, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a párizsi békekonferencia Denis és Seton Watson javaslatait tette magáévá. A Masaryktól így bevezetett, angol és francia ügynökeiktől elfogadott propaganda irányítását 1916-ban *Benes Edvárd* prágai kereskedelmi iskolai tanár vette kezébe, ki Párizsba menekülve, propagandaírodát szervezett és Ausztria-Magyarország szét darabolásának tervét röpiratokban népszerűsítette.

Amíg a franciák a kettős monarchia feldarabolásának programját egészében magukévá tették, addig az angolok e feldarabolást a népek önrendelkezésére igyekeztek építeni. Így segítették elő az 1917 július 20-i *korfui paktum* létrejöttét, melyben *Pasics Nicola* szerb miniszterelnök és *Trumbics Ante*, zárai menekült polgármester, a délszláv területeknek a szerb államhoz való csatlakozása iránt egyeztek meg. Hogy egy menekült osztrák állampolgárnak semmi joga nem volt ahhoz, hogy Délmagyarország lakossága nevében a szerb királysághoz csatlakozzék, aziránt semmi kétség sem foroghat fenn; a párizsi békekonferenciát azonban e jogi kérdés nem érdekelte és az 1918 végén végrehajtott fegyveres megszállást a *korfui paktum* alapján fogadta el.

Itália és a délszlávok kibékítésével *Seton Watson* gyakorlati szempontból fel nem becsülhető sikert ért el, mert a szláv-latin programok egyesítésével a kontinentális elrendezkedésbe nem igen avatkozó brit kormány hozzájárulását is szállítani tudta.

Mindenekelőtt a sikert arra értékesítette, hogy 1918 április 8-án Rómában tartatta meg «Ausztria-Magyarország elnyomott népeinek konferenciáját», melyen az általa bemutatott és a népek önrendelkezési jogára épített felosztási tervet Ausztria-Magyarország népeinek delegátusai magukévá tették. *Az, hogy e delegátusok egyike sem rendel-*

kezeit a lakosság részéről megbizással és felhatalmazással és hogy a lakosság képviselőjének egyik sem volt tekinthető, nem jött számításba: Seton Watson oly irattal rendelkezett, melyben Ausztria-Magyarország deigázott népei az állatok lakott területek felszabadítását követelték. Hogy ezen az alapon Magyarország elszakítandó részeit a magyar vagy nem magyar lakosság helyett idegen államok (Csehország, Szerbia, Románia) megbízottai és ügynökei követelték, ezt az árnyalati különbséget a döntésre illetékes békekonferencia vezető államférfiai a földrajzi ismeretekben való abszolút járatlanságuk következtében feltehetőleg nem vették észre, vagy ami még rosszabb, nem akarták észrevenni.

Ausztria-Magyarország feldarabolása ez önrendelkezési alapon nyerte meg az illetékes kormányok támogatását, mert Ausztria-Magyarország feldarabolásának és megszűntetésének gondolata különben súlyos aggodalmakat eredményezett volna.

Mutatta ezt a brit kormány 1918 január 5-1 nyilatkozata, mely szerint Ausztria-Magyarország felosztása nem foglaltatott benn Anglia hadicéljai között, mire Seton Watson figyelmeztette kormányát az angol propagandahivatal (*Department of Propaganda in Enemy Countries*) útján, melyben az osztrák-magyar osztály igazgatója, volt, hogy az efféle kormánynyilatkozatot kerülni kell, mert a kettős monarchia népei akarják a Habsburg-birodalom felosztását, mi a tényekkel nyílt ellentétben állott. Seton Watson ezért üzent hadat Wilson 14 pontjának is, melyeknek elfogadása e feldarabolást veszélyeztette volna és ezért terjesztette a fenti propagandahivatal útján a szövetséges kormányok elé azt a figyelmeztetést, hogy a 14 pont nem alkothatja alapját a jövő békeszerződésnek.

Abban a pillanatban, amidőn a béke feltételek megoldásának joga Wilsontól 1918 november 5-én Foch tábornagyhoz vándorolt át, a 14 pont helyett valóban a titkos megegyezések és felosztási tervezetek alakultak át a jövő békeszerződés alapjaivá.

Seton Watson munkáját Amerikában, honnan Wilson békét diktálni készült, Masaryk végezte el, ki az elnöknek rokona volt. így az amerikai Fehér Ház két legbefolyásosabb tanácsadója közül *House* ezredes a franciák, *Masaryk* a neoszláv propaganda kezében volt és ezzel az elnök akarata fölött a francia-szláv annexiók tervek szereztek meg a korlátlan érvényesülést, melyekkel szemben *Lansing* államtitkár és az amerikai szakemberek és delegátusok légiója tehetetlennek bizonyult.

Innét származott Csehszlovákia korai elismerése és a délszláv érdekek makacs támogatása Olaszországgal szemben és innen származott a ruthén területeknek Csehországhoz való csatolása is.

Masaryk legnagyobb sikere abban nyilvánult meg, hogy Wilson nem csupán Csehország függetlenítését fogadta el, hanem Szlovákiának Csehországtól tervezett annexióját is. Erre vonatkozólag Masaryk 1918 május 10-én *Pittsburgban* az amerikai tótok képviselőivel szerződést írt alá, melyben azok a Csehországgal való egyesülés iránti készüket fejezték ki. A hiba csupán abban rejlett, hogy az aláíró amerikai tótoknak sem a csehek által követelt magyar terület lakosságától, de még annak tót lakosságától sem volt felhatalmazásuk ily szerződés megkötése iránt. Mikor a csehektől anektált terület tót lakossága

később legalább a megígért önkormányzatot követelte, Masaryk ironikusan állapította meg, hogy a pittsburgi egyezmény, mint az amerikai jótékony egyletekkel kötött megállapodás, nem tekinthető nemzetközi szerződésnek. Amiben egyébként teljesen igaza volt; csupán arról feledkezett meg, hogy annak idején a pittsburgi szerződést Wilson elnöknek mint nemzetközi szerződést és mint a tót nép önrendelkezési jogának a szabad Amerika földjén történt megnyilvánulását, mutatta be. Csehszlovákia elismerésével azonban Wilson elnök Ausztria-Magyarország felosztásának gondolatát is magáévá tette, mert ez utóbbi nélkül Csehszlovákia megalakulása nem volt elképzelhető. Ezért válaszolt Wilson 1918 október 18-án a kettős monarchia október 5-1 jegyzékére azzal, hogy a 14 pontban közzétett békepontjait megváltoztatta, mert a csehszlovák nemzetet hadviselő félnek elismerte. Amerika elnöke azonban ezzel az elhatározásával az európai titkos aspirációk és annexiók tervek mellett foglalt állást.

Meglepő sikert aratott Masaryk a ruthén területek annexiójával is, melyeket eredetileg Oroszország követelt. Az amerikai ruthének 1918 július 26-án a pennsylvaniai *Mokeesportbaxi* tartott gyűlésükön az Ukrajnához való csatlakozásukat mondták ki, és a háború befejezéséhez közeledvén, ebbeli kívánalmaikat és határozataikat október 21-én *Zsatkovics Gergely Ignác*, egy ötéves korában kivándorolt ruthén útján Wilson elé terjesztették. Az elnök kijelentette, hogy az oroszországi Ukrajnához való csatlakozás nem lesz lehetséges, mire Zsatkovics október 26-án az elnök oldalán tartózkodó Masarykkal a Csehországhoz való csatlakozás iránt kötött szerződést, mit azután az amerikai Ruthén Nemzeti Tanács elfogadott. Az akció Masaryktól indult ki, aki az elnök állandó vendégeként szemtanúja volt a ruthének felvonulásának és akinek Zsatkovics megnyerésével sikerült a ruthén vármegyéket Csehország részére biztosítani, holott Zsatkovicsnak semmi rendelkezési joga, de még felhatalmazása és megbízása sem volt, mert a mokeesporti népgyűlés nagyrészt oroszországi és galíciai ruthénekből, orosz és osztrák alattvalókból állott.

Hogy az amerikai tót egyleteknek és Zsatkovicsnak Masarykkal kötött egyezményei Felsőmagyarország elszakítása, Szlovenszko és Ruszinszko megalkotása iránt milyen jogalapot teremtettek, azt a nemzetközi jog hivatott eldönteni. Az Egyesült Államok kormánya mindenesetre a tényleges helyzetről való meggyőződés nélkül magáévá tette, Csehszlovákia elismerésével azonban Ausztria-Magyarország szétrombolásának munkáját indította meg, amihez azután a brit kormány is hozzájárult.

Ez volt a helyzet, midőn a fegyverszüneti tárgyalások megkezdődtek.

Technikai szempontból a nyugati csatavonal két nagy régióra oszlott fel:

az Ausztria-Magyarországgal megkötendő fegyverszüneti szerződés munkálataival az olasz vezérkart bízták meg, mely azt november 3-án Páduában Ausztria-Magyarország kiküldötteivel meg is kötötte. A német fegyverszüneti szerződést a franciák november 11-én a compiégnei erdőben kötötték meg. A két szerződés értelmében Németország francia, Ausztria-Magyarország olasz érdekkörbe került; Oroszország mint hatalom nem létezett többé. A lényeges hasonlóság a két szerződés között abban állott,

hogy a német szerződésben a francia, az osztrák-magyar szerződésben az olasz aspirációkat elégítették ki. Németország és Ausztria-Magyarország keleti határaitól nem történt rendelkezés, azok tehát a fegyverszüneti szerződések alapján érintetlenül megmaradtak.

Masaryknak és a neoszlovák hatalmi tervek angol és francia ügynökeinek elért sikerei tehát a fegyverszüneti szerződésekben holtpontra jutottak.

A pápa és a semlegesek békekísérletei.

Összeállításunk nem volna teljes, ha nem emlékeznénk meg azokról a békekísérletekről is, amelyeket a semleges hatalmak és a pápai udvar kezdeményeztek, de amelyek sikerrel nem jártak és a dolgok természeténél fogva nem is járhattak.

Sikertelenségüknek okát abban kell keresnünk, hogy az egész világ két ellentáborra oszlott és hogy a szemben álló erőkkel szemben az egyikhez sem tartozó pápa, valamint a semlegesek (Svájc, Spanyolország, Hollandia és a skandináv államok), egyrészt elenyészően jelentéktelen erőt képviseltek, másrészt pedig közvéleményeik egy része az egymás ellen küzdő propagandák egyikéhez-másikához csatlakozott. Svájc német kantonjai, például a hollandok, valamint a svédek a központi hatalom iránt mutattak rokonzást; Svájc francia kantonjai, Dánia és Norvégia viszont angol és francia befolyás alatt állottak.

A semlegesek béketervei tehát inkább csak óhajok maradtak és egyedül a pápák, különösen XV. Benedek pápa béketörekvéseiről beszélhetünk komolyan, ki trónralépése óta több ízben, 1917 augusztus 1-én pedig ünnepélyes figyelmeztetéssel fordult a háborúban álló fejedelmekhez, akiktől azonban udvarias válasznál nem kapott egyebet. Midőn Anglia egy hónappal azután a német békefeltételek iránt érdeklődött, a Vatikán sietve tett eleget a közvetítésnek, a válasz megadása azonban őszig elhúzódott, amidőn az Oroszország helyett hadba vonuló Amerika már a döntés sikere felé nyújtott reményeket.